

# Specifičnost nastave prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju

---

**Herceg, Roberta**

**Master's thesis / Diplomski rad**

**2019**

*Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj:* **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

*Permanent link / Trajna poveznica:* <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:053750>

*Rights / Prava:* [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

*Download date / Datum preuzimanja:* **2024-12-29**

*Repository / Repozitorij:*

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)



**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU  
UČITELJSKI FAKULTET  
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE**

**ROBERTA HERCEG  
DIPLOMSKI RAD**

**SPECIFIČNOSTI NASTAVE PRIRODE I  
DRUŠTVA U KOMBINIRANOM  
RAZREDNOM ODJELJENJU**

**Zagreb, srpanj 2019.**

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU  
UČITELJSKI FAKULTET  
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE  
(Zagreb)**

**DIPLOMSKI RAD**

Ime i prezime pristupnika: Roberta Herceg

TEMA DIPLOMSKOG RADA: Specifičnosti nastave Prirode i društva u  
kombiniranom razrednom odjeljenju

MENTOR: doc. dr. sc. Alena Letina

**Zagreb, srpanj 2019.**

## SADRŽAJ

ZAHVALA .....	1
Sažetak .....	2
Summary .....	3
1. UVOD .....	4
2. NASTAVA PRIRODE I DRUŠTVA .....	5
3. PODRUČNA ŠKOLA .....	7
4. KOMBINIRANO RAZREDNO ODJELJENJE.....	7
4.1. Organizacija kombiniranih razrednih odjeljenja .....	9
4.2. Specifičnosti nastave u kombiniranim razrednim odjeljenjima .....	11
4.3. Raspored sati u kombiniranim razrednim odjeljenjima .....	13
4.4. Prednosti rada u kombiniranom razrednom odjeljenju .....	15
4.5. Nedostaci rada u kombiniranom razrednom odjeljenju .....	16
5. NASTAVA PRIRODE I DRUŠTVA U KOMBINIRANOM RAZREDNOM ODJELJENJU .....	17
5.1. Usporedba nastave Prirode i društva u kombiniranom i čistom razrednom odjeljenju .....	18
5.2. Primjer nastavne jedinice iz nastavnog predmeta Priroda i društvo u kombiniranom razrednom odjeljenju .....	19
5.3. Projektna nastava Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju .....	20
6. IZVANUČIONIČKA NASTAVA PRIRODE I DRUŠTVA .....	22
6.1. Izvanučionička nastava Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju .....	23
7. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA .....	25
7.1. Cilj istraživanja .....	25
7.2. Zadaci istraživanja .....	25
7.3. Uzorak ispitanika .....	25
7.4. Istraživački instrument/istraživački postupak .....	26
7.4.1. Intervju.....	26
7.4.2. Stadiji istraživanja intervjuom .....	27
7.4.3. Vrsta intervju.....	27
7.4.4. Tip intervju.....	28

7.5. Metoda obrade podataka .....	28
<b>8. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I NJIHOVA INTERPRETACIJA ..</b>	<b>28</b>
8.1. U kojoj kombinaciji razreda radite? Koliko učenika ima u svakom razredu? .....	31
8.2. Prednosti nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju .....	32
8.3. Nedostaci nastave Prirode i društva u kombiniranom razredno odjeljenju.....	33
8.4. Planiranje izvanučioničke nastave u kombiniranom razrednom odjeljenju. Zadovoljavanje potreba obaju/svih razreda .....	34
8.5. Kako pripremiti dobar sat Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju?	35
8.6. Razlika između sata Prirode i društva u čistom razrednom odjeljenju i u kombiniranom razrednom odjeljenju .....	36
8.7. Najpogodnija kombinacija razreda za kvalitetnu nastavu Prirode i društva .....	37
8.8. Najpogodniji nastavni sadržaji Prirode i društva za učenje u kombiniranim razrednim odjeljenjima.....	38
8.9. Teško provedivi nastavni sadržaji Prirode i društva u kombiniranim razrednim odjeljenjima.....	39
<b>9. ZAKLJUČAK .....</b>	<b>39</b>
<b>LITERATURA.....</b>	<b>41</b>
<b>PRILOZI.....</b>	<b>42</b>

## ZAHVALA

*Veliko hvala mentorici, doc. dr. sc. Aleni Letini, na uloženom trudu, svakom savjetu i usmjeravanju na pravi put. Također se zahvaljujem učiteljima kombinirane razredne nastave, koji su odvojili svoje vrijeme i trud kako bi odgovorili na moja pitanja; bez Vas ne bi bilo ni ovog diplomskog rada.*

*Hvala i mojim prijateljima, posebice kolegicama s modula Engleski jezik. Vi ste i najtmurnije, najteže i najumornije dane učinile vedrima.*

*Zahvaljujem se i svom dečku, vječitoj podršci i „guranju“ kada je to bilo potrebno.*

*Posebno zahvaljujem svojoj obitelji i kumovima, koji su uvijek bili tu za mene, vjerovali u mene, poticali me i bili ponosni nakon svakog položenog ispita. Sve ove godine davali ste mi i više nego što je bilo potrebno.*

*Hvala Vam!*

*Roberta Herceg*

## Specifičnosti nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju

### Sažetak

Kombinirana razredna odjeljenja, najčešće organizirana u područnim školama, čine sastavni dio obrazovanja u Republici Hrvatskoj. Nastava organizirana u takvim odjeljenjima složena je, jedinstvena i dinamična, baš kao i nastava Prirode i društva. Cilj ovog diplomskog rada bio je odrediti specifičnosti, odnosno posebnosti nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju, te ukazati na moguće poteškoće, ali i prednosti nastave Prirode i društva u kombiniranim razrednim odjeljenjima. U istraživanju je sudjelovalo 20 ispitanika, 18 učiteljica i 2 učitelja kombiniranih razrednih odjeljenja, iz Krapinsko-zagorske i Varaždinske županije. Svrha ovog diplomskog rada je omogućiti učiteljima kombiniranih razrednih odjeljenja, ali i učiteljima čistih razrednih odjeljenja, te studentima, budućim učiteljima, uvid u provođenje nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju, te im pružiti temeljne informacije o načinu planiranja i organizacije nastave u već spomenutom odjeljenju.

Rezultati su pokazali kako nastava Prirode i društva u kombiniranim razrednim odjeljenjima nije problematična, naprotiv, pruža učiteljima više slobode i kreativnosti, a učenicima stupanj samostalnosti i tolerancije koja je teško ostvariva u čistim odjeljenjima. Nadalje, učenici kombiniranih odjeljenja uspješni su u ostvarivanju ciljeva i ishoda učenja u redovitoj i izvanučioničkoj nastavi, te provode niz zajedničkih projekata. Ovim radom, uzimajući u obzir neposredna iskustva učitelja, moguće je utjecati na rušenje predrasuda i stereotipa o kombiniranoj nastavi.

### ***Ključne riječi***

- *područna škola, kombinirano razredno odjeljenje, nastavni predmet Priroda i društvo, nastava Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju*

## Specificity of teaching Science in the combined classroom department

### Summary

Combined classroom departments, usually organized in district schools, form an important part of education in Croatia. Lessons organized in combined classroom departments are complex, unique and dynamic, as well as teaching Science. The aim of the research was to determine specificities of teaching Science in combined classroom department and to warn the teachers on difficulties and advantages of teaching Science in already mentioned departments. Twenty examinees participated in the research, all of them the teachers of combined classroom departments. All examinees are from Krapinsko-zagorska and Varaždinska Country. The purpose of the research is to provide an insight in teaching Science in combined classroom departments to the teachers of compined departments, as well as to the teachers of regular classes and the students, future teachers. Furthermore, the teachers will gain the basic information about a way of planning and organizing the lesson in mentioned departments.

The results showed that teaching Science in combined classroom departments is not problematic. On the contrary, it provides more freedom and creativity to the teachers and it ensures a level of independence and tolerance to the students, which is hard to achieve in regular classrooms. Moreover, students of combined departments are more successful in achieving aims and outcomes of both lessons and outdoor school. The students also conduct many projects all together. With this paper, with direct experience of the teachers, beliefs and attitudes towards combined classroom departments could be changed.

### **Key words**

- *district school, combined classroom department, Science as a school subject, Science in combined classroom department*



## 1. UVOD

Biti učitelj znači posvećenost, ljubav i strpljenje. Po završetku fakultetskog obrazovanja, svaku mladu učiteljicu/učitelja očekuje dugo iščekivani rad u razredu. Od svakog učitelja očekuje se dobra pripremljenost i spremnost na svakodnevne izazove. Neki od njih prvi posao dobivaju upravo u područnim školama, u kojoj se nastava najčešće održava u kombiniranom razrednom odjeljenju. Za svakog učitelja, a posebno onog mladog, bez godina iskustva, rad u kombinaciji predstavlja veliki izazov. U današnjem obrazovanju malo se pažnje posvećuje upravo takvoj nastavi. Kako uskladiti rad u dva, a ponekad i više razredna odjeljenja odjednom? Kako svakome učeniku posvetiti dovoljno pažnje? Svaki nastavni predmet zahtijeva drugačiji pristup pripremi i izvođenju nastavnog sata, no možda najkompleksniji od svih je nastavni sat Prirode i društva. Kako pristupiti satu Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju, zašto je baš taj sat jedan od najkompleksnijih kod izvođenja nastave u kombiniranim razrednim odjeljenjima, koje su specifičnosti takvog načina rada, te kakva iskustva dijele učitelji razredne nastave u kombiniranom razrednom odjeljenju, a što se događa kada je riječ o izvanučioničkoj nastavi, izložit ćemo u ovom istraživačkom radu. Kao metoda prikupljanja podataka korišten je polu-strukturirani intervju proveden na 20 učitelja kombinirane razredne nastave u Krapinsko-zagorskoj i Varaždinskoj županiji. Ovaj istraživački rad proveden je u svrhu poboljšanja nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju, s ciljem povećanja sigurnosti i kompetencija učitelja u izvođenju nastave, te upozorenja učitelja na segmente koji u kombiniranom razrednom odjeljenju mogu izazivati poteškoće. Upravo te teškoće se, uz pomoć ovog rada, mogu izbjeći.

## 2. NASTAVA PRIRODE I DRUŠTVA

Nastavni predmet Priroda i društvo nije oduvijek nosio isti naziv. Bilo je potrebno mnogo izmjena, dopuna i razmatranja dok se napokon nije ustalio nastavni predmet kakvog danas poznajemo. U 19. Stoljeću taj se nastavni predmet nazivao zornom obukom, stvarnom obukom, pa čak i zavičajnom obukom. Dvadeseto je stoljeće također donijelo niz promjena nastavnih sadržaja, ali i naziva. „U nastavnom planu ZAVNOH-a iz 1944. godine nalazio se predmet početna stvarna nastava“ (De Zan, 1999, str. 43). Ovakvi nazivi nizali su se godinama, sve dok se, ne toliko davne 1954. godine, ne javlja novi naziv - Upoznavanje prirode i društva. Taj naziv upotrebljavao se sve do 1972. godine, odnosno do usvajanja novog nastavnog plana i programa. Tada je ukinut dotadašnji naziv Upoznavanje prirode i društva, te je predmet Priroda i društvo ušao u hrvatsko školstvo (De Zan, 1999). Napokon je došlo do određenja jasnih zadaća nastavnog predmeta i što se od njega, ali i od učitelja i učenika očekuje. Formirale su se nove cjeline, tjedni broj nastavnih sati Prirode i društva, zadaci nastavnog predmeta, ali i promijenio cjelokupni nastavni program. Takva organizacija predmeta uvelike je pridonijela i pomogla u organiziranju nastave primjerene i usmjerene na učenike, a posebno one u nižim razredima, odnosno, razrednoj nastavi (De Zan, 1999).

„Osnovna zadaća nastave prirode i društva je proširivanje i produbljivanje stečenih iskustava i znanja o prirodi i društvu u zavičaju i Hrvatskoj, razvijanje sposobnosti promatranja, logičkoga zaključivanja i stjecanja cjelovite slike o svijetu te primjene stečenog znanja u praksi“ (De Zan, 1999, str. 30).

Nastava Prirode i društva neizmjereno je pridonijela razvijanju dječje predodžbe o svijetu koji ih okružuje, životu koji se nesvjesno „krije“ svuda oko njih i načinu na koji se taj život njima približava i otkriva. Kao što i sam De Zan (1999) otkriva u svojoj knjizi, nastava Prirode i društva učenicima je usadila obrazovnu važnost, odgojno značenje, te praktično značenje. Pod obrazovnom važnošću podrazumijevamo sva znanja koja učenici stječu o prirodi i društvu koje ih okružuje, stjecanje vještina opažanja, razmišljanja i pamćenja, odnosno njihovih spoznajnih sposobnosti, te primjenu naučenih znanja u njihovom svakodnevnom životu. Govoreći o odgojnoj važnosti nastave Prirode i društva, jasno je da učenici učeći o onome što ih okružuje i važnosti prirode na ljudski život, ali i obrnuto, usvajaju pravila i norme ponašanja, moralnost, zdravstvene i higijenske vrijednosti, razumiju

kako njihove radnje utječu na druge, a samostalnim otkrivanjem i istraživanjem stječu radne navike. Važnost nastave Prirode i društva očituje se i u većinskom praktičnom radu i praktičkom stjecanju znanja. Raznolike aktivnosti i stjecanje znanja kroz iskustvo i praksu kroz godine se sve više upotrebljava, a ne postoji predmet koji bi tu praksu bolje primjenjivao od nastavnog predmeta Prirode i društva.

Nastavni predmet Priroda i društvo u razrednoj se nastavi provodi kroz sva 4 razreda. U prvom, drugom i trećem razredu s učenicima se sat Prirode i društva provodi kroz dva sata tjedno, odnosno 70 sati godišnje, dok se u četvrtom razredu taj broj povećava na tri sata tjedno, odnosno 105 sati godišnje. Kada bismo uspoređivali nastavne planove u posljednjih 20 godina, primjećuje se znatno smanjenje tjednog, i mjesečnog, broja sati nastavnog predmeta Priroda i društvo. Tijekom godina, ta je satnica smanjena za nevjerojatnih 33,33%, odnosno čak 175 sati godišnje. Najveće smanjenje primjećuje se u četvrtom razredu. Nekad su učenici imali čak 5 sati Prirode i društva tjedno, dok danas ta brojka iznosi tek 3 sata tjedno (De Zan, 1999). U prvom i drugom razredu osnovne škole, pažnja učenika usmjerava se ponajprije na istraživanje i upoznavanje onoga što ih okružuje. U trećem razredu postupno se započinje s usmjeravanjem učenika u područje prirodoslovlja, a posebno prema prostoru i vremenu u njihovom vlastitom zavičaju. Četvrti razred nešto je detaljniji i složeniji, a sve u svrhu odvajanja prirodoslovnih obilježja od povijesnih i zemljopisnih obilježja Republike Hrvatske (De Zan, 1999). Javlja se pitanje koliko smanjenje satnice nastavnog predmeta Priroda i društvo zaista utječe na dječje sposobnosti i doživljavanje stvarnog svijeta koji se oko njih nalazi, te može li se u budućnosti poboljšati položaj tog nastavnog predmeta koji je djeci zaista nužan. Iz svega toga proizlaze i zadaće nastavnog predmeta Priroda i društvo. Neke od zadaća su: razvijanje zanimanja za spoznavanje zakonitosti o prirodi i društvu, sustavno utjecanje na razvoj svih psihičkih sposobnosti, razvijanje sposobnosti snalaženja u prostoru i vremenu, utjecanje na oblikovanje higijensko-zdravstvenih, kulturnih, djelatnih i prometnih navika, utjecati na oblikovanje moralnih vrijednosti i mnoge druge (Nastavni plan i program, 1995, str. 49). Za svaki nastavni sat koji se ostvaruje, potrebno je, osim zadaća, odnosno zašto se nešto radi, odrediti i sadržaj (što se radi), strategije, metode (kako se radi), oblike rada (tko radi), sredstva (čime se radi) i mjesto rada (gdje se radi) (De Zan, 1999). Tek kad se odrede sve spomenute komponente, dobivamo potpunu nastavnu djelatnost, koja je tek tada

sprema za izvođenje u obliku nastavnog sata. Priroda i društvo nije nastavni predmet čije se znanje i činjenice ne mogu proširiti i korelirati s drugim nastavnim predmetima. Zbog toga se sve ono što učenici nauče može stvaralački prenijeti u ostale nastavne predmete, a posebno u nastavu Hrvatskog jezika, Likovne kulture, te Glazbene kulture.

### 3. PODRUČNA ŠKOLA

Područne škole čine važan dio odgojno-obrazovnih ustanova. „Mala seoska, najčešće četverorazredna škola, naziva se područnom školom“ (Bognar, 1982, str. 5). Područna škola je u pravilu vezana za matičnu školu. Učenici u područnoj školi pohađaju prva četiri razreda osnovne škole, nakon čega prelaze matičnu školu, u kojoj se nastavlja školovanje do 8. razreda. Zbog sve češćeg „napada“ na rad u područnim školama, njihove loše opremljenosti, no i zbog sve manjeg broja djece, one se postupno ukidaju, te ih je svake godine sve manje. Zbog navedenih razloga one propadaju, a djeci se najčešće organizira prijevoz koji ih iz manjih mjesta prevozi do matične škole, u kojima se djeca iz područnih škola stavljaju u već postojeće razrede. Budući da su područne škole najčešće uspostavljene u manjim mjestima, one imaju i vrlo važnu ulogu u životima mještana jer predstavljaju glavna kulturna središta tog mjesta. U njima se odvijaju kulturno-umjetnička, zabavna, društvena i ostala događanja. No, ono što većinu područnih škola čini posebnima je način organiziranja nastave. Zbog malog broja učenika, ali i zbog nedostatka prostora, nastava se, osim u čistim razrednim odjeljenjima može provoditi i u kombiniranim razrednim odjeljenjima.

### 4. KOMBINIRANO RAZREDNO ODJELJENJE

Za mnoge mlade učitelje, koji tek završe svoje obrazovanje na fakultetu, pojam kombiniranog razrednog odjeljenja je nepoznanica. Međutim, dosta mladih učitelja prvo radno mjesto dobiva upravo u takvim odjeljenjima. Kako se u njima snaći često je nepoznato i starijim, iskusnijim učiteljima, a još je teže onima s nedovoljno iskustva. Posebni problem predstavlja činjenica da se učitelji osposobljavaju isključivo za rad u čistim razrednim odjeljima, s pretpostavkom da je rad u kombiniranim razrednim odjeljenjima vrlo rijedak i da će većina njih biti zaposlena u čistim razrednim odjeljenjima. Međutim, ne smije se smetnuti s uma da je u

Republici Hrvatskoj, unatoč njihovoj smanjenju, u 2004. godini postojalo nešto više od 1500 kombiniranih razrednih odjeljenja (Lučić i Matijević, 2004.) Taj broj se je do danas izmjenio, no kombinirana odjeljenja još uvijek postoje. Činjenica je da učitelji, kao i budući učitelji, ne dobivaju dovoljno informacija i ne osposobljavaju se dovoljno za rad u kombiniranim odjeljenjima. Posebno je teško osmisliti načine rada za takvu vrstu razreda, posvetiti se svim učenicima, individualizirati svoj pristup poučavanja svakom učeniku. Upravo zbog navedenog u učiteljima se budi novi osjećaj – osjećaj nekompetentnosti, frustracije i zabrinutosti. Zbog zahtjevnog odgojno-obrazovnog procesa u kombiniranim razrednim odjeljenjima, potrebno je zapošljavati učitelje koji su spremni na nove izazove, dovoljno hrabri da prihvate nove načine rada i upuste se u složenost planiranja i provođenja nastavnog procesa. Oni, također, moraju imati određene osobine, od kojih su neke i upornost, ustrajnost, organiziranost, kreativnost, marljivost i strpljivost. Međutim, planiranje nastavnog procesa temeljna je zadaća svakog učitelja, a posebno onog kombiniranog razrednog odjeljenja.

„Temeljito pripremanje učitelja, njegova veća zauzetost tijekom nastavnog procesa, razvijenija sposobnost prepoznavanja bitnog i nebitnog, sposobnost naizmjenične posredne i neposredne komunikacije s učenicima različite dobi, razvijenije organizacijske sposobnosti i upravljanje različitim aktivnostima učenika, odlike su učiteljica/učitelja u kombiniranom odjelu (Lučić i Matijević, 2004, str. 35).

„Pod kombiniranim odjelom podrazumijeva se kombinacija dvaju ili triju razrednih odjela, a u školama s malim brojem učenika spajaju se prva četiri razredna odjela zajedno, u nepodijeljeni odjel“ (Lučić, Matijević, 2004, str. 1). Najveći broj takvih odjela nalazi se u seoskim sredinama, ali ima ih i u prigradskim naseljima. Iako većina ljudi smatra kako učenici čistih razrednih odjeljenja postižu bolje rezultate, znaju više, te imaju bolje ocjene, baš kao i razvijenije sposobnosti i kompetencije, rezultati istraživanja o uspješnosti učenika koji pohađaju kombinirano razredno odjeljenje, učiteljice Tanje Sušac (2013), dokazali su upravo suprotno. Kako bi se dokazalo da ne postoje znatna odstupanja u znanju između učenika koji pohađaju kombinirana razredna odjeljenja i čista, odnosno redovita razredna odjeljenja, ona je provela istraživanje koje je uključilo jednu područnu školu u kojoj postoji kombinirani razredni odjel, te jednu osnovnu školu u kojoj se provodi redovita

nastava. U istraživanju su prikupljeni podaci o uspjehu, odnosno konačnom prosjeku, učenika od 1. do 4. razreda. Uspjeh učenika praćen je u razdoblju od 11 godina, odnosno od 1998. godine do 2009. godine. Učenici prvih razreda PŠ Kozarac, u kojoj se provodi kombinirana nastava, ostvarili su prosjek od 4,43, dok su učenici prvih razreda OŠ Čeminac, u kojoj se provodi redovita nastava, ostvarili prosjek od 4,56. Drugi razredi iste područne škole imali su prosjek 4,42, a osnovne škole 4,47. Ni u trećim razredima nije prisutna velika razlika. U područnoj školi prosjek učenika je iznosio 4,23, a učenika redovite nastave, odnosno čistog razrednog odjeljenja 4,35. U četvrtom razredu prisutna je i najmanja razlika. Učenici kombiniranog odjeljenja ostvarili su prosjek od 4,23, a učenici čistog razrednog odjeljenja prosjek od 4,24 (Sušac, 2013). Iz prikupljenih podataka jasno je vidljivo kako nema velike razlike u postignutom uspjehu učenika kombiniranih razrednih odjeljenja i učenika redovitih razrednih odjeljenja. Zapravo, učenici kombiniranih razrednih odjeljenja postižu približno jednake rezultate kao i učenici čistih razrednih odjeljenja.

#### 4.1. Organizacija kombiniranih razrednih odjeljenja

Prema Pravilniku o broju učenika u redovitom i kombiniranom razrednom odjelu i odgojno obrazovnoj skupini u osnovnoj školi (NN 124/2009) određeno je kako u kombiniranom razrednom odjelu koji se sastoji od dvaju razreda, razred može imati najviše 20 učenika (30 u čistom razrednom odjeljenju), a ako se razred sastoji od tri i četiri razreda, on može imati najviše 16 učenika. Prema istom pravilniku, kombinirani razredni odjel sastavljen od učenika triju razreda od prvog do četvrtog razreda može imati najviše 14 učenika, dok kombinirani razredni odjel sastavljen od učenika četiriju razreda, od prvog do četvrtog, može imati najviše 12 učenika. Ako u kombiniranom razrednom odjeljenju postoje učenici s teškoćama u razvoju, broj učenika u razredu se smanjuje sukladno važećem Pravilniku. Kombinirani odjeli najčešće se organiziraju prema dva kriterija, a to su dob učenika, te broj učenika (Lučić i Matijević, 2004). Prema Lučić i Matijeviću (2004), ako se razred organizira prema *dobi učenika*, dolazi do kombinacije prvog i drugog razreda, te trećeg i četvrtog razreda. Ovakva podjela ima mnogobrojne prednosti, ali isto tako i mane. Pogodnost ovakve organizacije očituje se u bliskim nastavnim sadržajima prvog i drugog, te trećeg i četvrtog razreda. Učenici su, također, na vrlo bliskoj spoznajnoj razini, te skoro istim predznanjima, razvijenim vještinama, interesima, te sličnoj

intelektualnoj sposobnosti. No, s druge strane, ovakva organizacija razreda može biti i vrlo zahtjevna. Razlog tome je taj što učitelj razredne nastave u kombiniranom razrednom odjelu prvog i drugog razreda, mora posebnu pažnju posvetiti učenicima prvog razreda, pošto oni ulaze u novo okruženje, susreću se s novim zahtjevima, obvezama i zadacima, te još uvijek nemaju dovoljno razvijene motoričke, misaone i spoznajne sposobnosti. Njima treba pružiti puno svog vremena i pažnje, dati im dovoljno vremena kako bi mogli uspješno izvršiti zadatke, te svakom od njih individualno pristupiti kako bismo shvatili njihove mogućnosti i potrebe. Međutim, učitelj im se ne može posvetiti u dovoljnoj mjeri jer učenici drugog razreda još uvijek nisu u potpunosti razvili sve svoje sposobnosti, te nisu dovoljno organizirani da bi u potpunosti samostalno izvršavali zadatke dok učitelj/ica radi s prvim razredom. Kada se kombinirani odjeli organiziraju prema *broju učenika*, moguća je raznovrsna podjela – na primjer, odjeli prvog i trećeg razreda, te drugog i četvrtog razreda, ili prvog i četvrtog, te drugog i trećeg razreda. Kombinacija prvog i četvrtog ili prvog i trećeg razreda, te drugog i trećeg ili drugog i četvrtog razreda, odnosno daljih razreda, ponekad je idealna zbog intelektualnog, socijalnog i motoričkog razvoja učenika višeg razreda, te mogućnosti da samostalno i uspješno izvršavaju pojedine zadatke, dok se učitelj/ica za to vrijeme u potpunosti može posvetiti učenicima nižeg razreda kojima je to itekako potrebno. Danas se prednost daje kombinaciji uzastopnih, odnosno bližih razreda (npr. 1. i 2. razred, te 3. i 4. razred) jer na taj način učenici ponekad mogu raditi zajedno zbog vrlo bliskih nastavnih sadržaja i mogućnosti (De Zan, 1999). Nažalost, ili na sreću, ne postoji propisan, dobar način vođenja kombiniranog razrednog odjeljenja. Učitelj je taj koji sam sastavlja vlastita razredna pravila i načine vođenja razreda. Svako pravilo, svaka metoda, svako nastavno sredstvo, uvedeno je sa svrhom. Svrha je zadovoljenje potreba svakog učenika. Upravo taj cilj nemoguće je zadovoljiti provođenjem istih metoda i pravila u svakom razredu. Svaki učenik je različit, svaki razred predstavlja novu, drugačiju zajednicu. Iako slični, potpuno su različiti. Ta različitost ponajviše dolazi do izražaja upravo u kombiniranom razrednom odjeljenju. Upravo zbog toga, učitelj treba biti taj koji će, po svojim pravilima i svojoj vlastitoj intuiciji, voditi razred koji čine pametna, sretna, pažljiva, suosjećajna i plemenita djeca.

#### 4.2. Specifičnosti nastave u kombiniranim razrednim odjeljenjima

“Unatoč ustaljenom mišljenju kako su ovi odjeli „nužno zlo“, treba istaknuti kako odgojno - obrazovni proces koji se u njima odvija u sebi nosi mnoštvo specifičnosti” (Šuvar, 2001, str.1). Te specifičnosti povezane su s planiranjem i organiziranjem rada, dinamikom nastave, a ponajviše s dobrim osmišljavanjem cjelokupnog nastavnog procesa. Vjerojatno najteža komponenta nastave u kombiniranom razrednom odjeljenju je racionalno raspoređivanje vremena. Vrlo je teško omogućiti svim učenicima jednake uvjete rada, dovoljno pažnje i svog vremena. To se događa ponajviše jer se u jednom satu, koji traje 45 minuta, ostvaruju dva ili više različitih programskih sadržaja (Lučić i Matijević, 2004). Zbog toga vrijeme treba racionalno rasporediti i iskoristiti. Na učitelju je da precizno isplanira svaki segment sata, svaku aktivnost, svaku pauzu, svaki pojedinačni i grupni rad učenika. Također, nastavne metode, pomagala, te učiteljev pristup učenicima, organiziraju se na poseban i drugačiji način. Taj način je ponekad potpuno različit od poučavanja i rada u čistim razrednim odjeljenjima. Učitelj je potaknut koristiti različita didaktička pomagala i materijale koji pomažu i usmjeravaju učenike na većinski samostalni rad. Učitelj je vrlo rijetko u mogućnosti pristupiti svakom učeniku pojedinačno. Vrlo je teško uklopiti sve potrebe i zahtjeve učenika, a da se pri tome svakome od njih pruža jednaka količina pažnje i da se ne zapostavlja niti jedno od njih. Individualan pristup u kombiniranim odjeljenjima, iako težak, moguć je ako se u odjelu nalazi manji broj učenika ili ako je učitelj već toliko iskusan da savršeno iskoristi i racionalno rasporedi svaku minutu nastavnog sata. Prema Matijeviću (2004), u takvom razredu poželjno je da se rad organizira kao direktno poučavanje, ali i indirektna nastava. Pri tome se direktno poučavanje odnosi na frontalni način rada, dok se indirektna nastava odnosi na međusoban, aktivan odnos i komunikaciju učenika i učitelja. U kombiniranom odjeljenju najčešće se, u isto vrijeme, primjenjuju oba pristupa. „Dok učiteljica/učitelj direktno podučava učenike jednog razreda, drugi učenici obavljaju naloge za individualnu djelatnost, odnosno samostalno uče i pripremaju se za odgovaranje na pitanja i razgovor s učiteljicom/učiteljem“ (Matijević, 2004, str. 52). Na učitelju je da odluči kada i u kojim situacijama je dobro primijeniti pojedini pristup. Vrlo je bitno da učitelji organiziraju nastavni proces na način da „niti jednoga trenutka, niti jedan razred ili učenik nije bez svoga zadatka, obveze ili zaduženja“ (Petrović, 2010, str. 268). Tek će tada svaki učenik osjećati odgovornost, osjećaj pripadnosti i biti će aktivno zadužen za vlastito učenje. U kombiniranom



odjeljenju vrlo se često mijenjaju aktivnosti, kako bi se zadržala pažnja učenika i kako bi se cjelokupan nastavni proces učinio zanimljivijim. Zbog čestih i brzih prijelaza s jedne na drugu aktivnost, važno je znati kako povezati nastavne sadržaje i pokušati sljedeću aktivnost nadovezati na onu prethodnu, odnosno pokušati smanjiti vidljivost prijelaza s jedne aktivnosti na drugu. No, i organizacija prostora, odnosno učionice, koja ponajviše uključuje raspored sjedenja, itekako je bitna za pozitivno ostvarivanje odgojno-obrazovnih zadataka. Budući da se područne škole, u kojima se najčešće i organizira kombinirana razredna nastava, najčešće sastoje od svega dvije ili čak jedne učionice, potrebno ih je organizirati na valjan i svrsihodan način. Takva organizacija prostora ponekad je ključna za uspješnost nastave i sudjelovanje učenika.

„Učiteljica/učitelj s učenicima dogovara takav raspored sjedenja koji će osigurati njihovo potpuno uključivanje u nastavne aktivnosti te nesmetanu uporabu nastavnih izvora i pomagala“ (Lučić i Matijević, 2004, str. 22). Kod njihova razmještanja poželjno je voditi računa hoćemo li moći nesmetano komunicirati sa svakime od njih, te hoće li oni moći ostvariti suradnju sa svojim kolegama. Važno je da učenici nesmetano sudjeluju u interakciji s nastavnim materijalima koji su prikazani na ploči ili nekom drugom mjestu u učionici, a bez da ih ostali učenici ometaju ili da oni ometaju druge razrede koji provode svoje aktivnosti. Također, bitno je da radni stolovi učenika budu raspoređeni na način da učenici jednog razreda sjede u skupinama, kako bi bili usmjereni jedni na druge, da sudjeluju u aktivnostima, te da aktivno slušaju i prate nastavu. Stol učiteljice/učitelja također mora biti organiziran na način da učiteljica/učitelj u svakom trenutku ima pregled svih učenika. Učenici drugog razreda raspoređeni su na isti način, ali odvojeno od prvog razreda. Poželjno je da se u prostoriji nalazi poseban prostor, u kojem učenici više neće biti odvojeni, koji će prikupljati, zbližavati učenike u zajedničkoj igri, učenju i aktivnostima. Nadalje, vrlo je važna podjednaka pristupačnost i preglednost ploči (ukoliko se u učionici ne nalaze dvije ploče) i ostalim nastavnim pomagalima (Sušac, 2013). Iduća specifičnost nastave u kombiniranom odjelu je i raspored sati. Kako napraviti dobar, kvalitetan i uspješan raspored sati, koji će svima savršeno odgovarati i omogućiti učenicima uspješan, neometan rad, u kojem će moći ostvariti i pokazati sve svoje potencijale?

#### 4.3. Raspored sati u kombiniranim razrednim odjeljenjima

Za sve one koji su pohađali kombinirane razredne odjele ili imali bilo kakav doticaj s njima, poznato je kako se raspored sati najčešće ne može primjenjivati i ne primjenjuje se u potpunosti za svaki nastavni sat. Iako to nije ni potrebno jer rad u razrednoj nastavi, a pogotovo u kombiniranom razrednom odjelu, daje učiteljima bezbrojne mogućnost i slobodne ruke za kreiranje vremena, ipak je stvaranju rasporeda potrebno posvetiti dovoljno vremena i kreirati ga vodeći računa o raznim čimbenicima. Raspored sati treba biti racionalan. Treba razmišljati o takvom raspoređivanju nastavnog vremena u kojem će učenici svakog razreda imati priliku sudjelovati u aktivnostima u približno istim vremenskim intervalima. Dakle, učiteljica/učitelj mora provoditi približno istu količinu vremena sa svakim razredom prilikom jednog nastavnog sata. To može predstavljati ozbiljan problem, imajući na umu da, ako se radi o dvorazrednom odjeljenju, svaki razred dobiva oko 20 minuta, a ako se radi o trirazrednom ili čak četverorazrednom odjeljenju, učenici s učiteljicom/učiteljem u zajedničkoj aktivnosti provode svega 10 ili 15 minuta. Potrebno je misliti o tome da nastavni predmeti budu ravnomjerno zastupljeni tijekom cijelog tjedna, kako bi se zadovoljila tjedna, ali i mjesečna satnica. Isto tako, vrlo je važno omogućiti učenicima nesmetan rad, odnosno da aktivnosti jednog razreda ne ometaju rad drugog razreda. Dakle, ako jedan razred ima sat Glazbene kulture, nemoguće je da drugi razred piše ispit iz Prirode i društva. Takav raspored nastavnih predmeta odmogao bi i jednom i drugom razredu, a učiteljima donio nepotrebne probleme. Kada je kombinirani odjel organiziran od dva razreda, učenici mogu imati isti ili pak različit raspored nastavnih sati. U većini slučajeva učiteljica/učitelj raspoređuje nastavne satove na način koji njima najviše odgovara, s obzirom na zadatke svakog nastavnog sata kojeg ostvaruju u pojedinom satu, ali i s obzirom na zadaće koje se od učenika očekuju. Iako nije vrlo čest, kada se nastavni dan sastoji od istih nastavnih predmeta, raspored sati najčešće izgleda ovako:

*Tablica 1. Prikaz rasporeda istih nastavnih sati u kombiniranom razrednom odjeljenju (Lučić i Matijević, 2004, str.24.)*

SAT	PETAK	
	1. RAZRED	2. RAZRED
1.	Priroda i društvo	Priroda i društvo
2.	Likovna kultura	Likovna kultura
3.	Matematika	Matematika
4.	Hrvatski jezik	Hrvatski jezik

Kada se kombinirani razredni odjel sastoji od triju ili više razreda, mogućnosti rada su otežane, a raspored sati kompliciraniji i teže se sastavlja. Vrlo je teško omogućiti učenicima rad bez ometanja i narušavanja pažnje. Tada, ako je nastavu moguće ostvariti u različito vrijeme, učenici prvog razreda na nastavu dolaze kasnije od učenika drugih i trećih razreda. Na taj način moguće je više se posvetiti drugom i trećem razredu. Učenici drugog razreda će tada završiti prije prvog i trećeg razreda, koji će na nastavi ostati još jedan nastavni sat. Ovakva organizacija nastave svrsihodna je, i ponekad potrebna, kako bi se učitelj/učiteljica mogla ravnomjerno posvetiti svim učenicima i organizirati što jednostavniji i produktivniji nastavni proces (Matijević i Lučić, 2004).

*Tablica 2. Prikaz rasporeda sati za kombinirani razredni odjel sastavljen od triju razreda (Lučić i Matijević, 2004, str.25.)*

SAT	PONEDJELJAK		
	1.razred	2.razred	3. razred
1.		Hrvatski jezik	Hrvatski jezik
2.	Hrvatski jezik	Matematika	Priroda i društvo
3.	Matematika	Priroda i društvo	Matematika

4.	Likovna kultura	Likovna kultura	Hrvatski jezik
5.	Priroda i društvo		Likovna kultura

#### 4.4. Prednosti rada u kombiniranom razrednom odjeljenju

Iako mnogi učitelji, kada ih se pita o radu u kombiniranom razrednom odjeljenju, smatraju kako se radi o zaista složenom i teškom radu, moramo imati na umu kako takav rad ima i mnoge pozitivne strane. Učenici steknu samostalnost koja proistječe iz vremena koje provode sami u vlastitoj aktivnosti. Učenici postanu savjesniji, marljiviji i sigurniji u svoje odluke. Nadalje, učenici kombiniranog razrednog odjeljenja, svjesni kako se od njih očekuje veliki stupanj samostalnosti, vrlo rano počinju pažljivo slušati i aktivno sudjelovati u aktivnostima, a sve u svrhu uspješnog ostvarivanja zadataka (Sušac, 2013). Većina njih zna kako raditi, komunicirati i snalaziti se u grupi, uče se zajedničkom, ali i samostalnom rješavanju problema kada se do njih dođe, poštivanju pojedinaca, njihovih slabosti i vrlina. U kombiniranom razrednom odjeljenju očituje se veća emotivna povezanost učenika nego u čistim razrednim odjeljenjima. Do toga dolazi jer učenici najčešće žive u istom mjestu, pa provode mnogo zajedničkog vremena i izvan škole. Učenici se zauzimaju i brinu jedni za druge, znaju kako slušati i poštovati ne samo svoje želje, već želje i potrebe drugih. Vrlo važnu ulogu ima i osjećaj koji učenici dobivaju iz činjenice da uče zajedno, u jednoj, njihovoj učionici, međusobno se nadopunjujući. Učenici postanu tolerantniji jedni prema drugima, uče se prilagođavati potrebnim situacijama, metodama rada, naučeni su na red, rad i disciplinu i imaju dobro razvijeno samopouzdanje. Još jedna bitna karakteristika koju učenici nauče je kako raditi u paru, prilagođavati se radu u skupinama te svakim danom pokazuju svoju kreativnost. Veliku prednost pohađanja kombiniranih razrednih odjeljenja istakla je i učiteljica Tanja Sušac, koja je u svom istraživanju o uspješnosti učenika koji pohađaju nastavu u kombiniranim odjeljima, dokazala kako su učenici koji su prva četiri razreda pohađali u kombinaciji, bolje pismeno osposobljeni od učenika u redovitim odjeljima jer se zbog specifičnosti uvjeta veći dio nastave odvija pismenim putem kroz tihi samostalni rad ili pak radom u paru ili skupini (Sušac, 2013). Biti član kombiniranog razrednog odjeljenja ne znači samo zajedničko učenje i rješavanje zadataka. „Biti učenik u višerazrednom kombiniranom odjelu znači zajedničko

sjedenje s više razreda u jednoj učionici, znači međusobnu suradnju, poštivanje pravila, pružanje pomoći i zajedničko otklanjanje mogućih smetnji“ (Lučić i Matijević, 2004, str. 39).

Unatoč brojnim prednostima rada u kombiniranom razrednom odjeljenju, nemaju svi isto, pozitivno mišljenje o tom obliku nastave.

„...činjenica je da je rad u kombiniranom odjeljenju mnogo teži od rada u čistom odjeljenju, pa ni jedna kombinacija nije sama po sebi idealna. Ideal bi bio potpuno ukidanje kombiniranih odjeljenja. Zbog toga neka tumačenja da rad u kombiniranom odjeljenju ima za učenike/učenicice određene prednosti (npr. razvijanje navike samostalnog rada, pomoć starijih učenika mlađima, pozitivan utjecaj na program viših razreda) ne mnogu biti argumentacija u prilog kombiniranim odjeljenjima“ (Poljak, 1980, str. 180)

#### 4.5. Nedostaci rada u kombiniranom razrednom odjeljenju

Uz mnogobrojne prednosti pohađanja kombinirane nastave, nemoguće je isključiti i vrlo vidljive probleme takva načina rada. Pošto se u kombiniranom razrednom odjeljenju nalaze najmanje dva razreda, s različitim učenicima, od kojih svaki ima svoje potrebe, interese i sposobnosti, učiteljica/učitelj ponekad nema mogućnost svakome od njih posvetiti dovoljno vremena i individualizirati svoj pristup. Zbog toga može doći do stvaranja slike da su učenici prisiljeni „slijediti“ svoje kolege bez šanse da im se ponovno razlaže ono nerazumljivo ili pripreme dodatni materijali za one učenike koji pokazuju darovitost ili su brzo gotovi sa zadacima. No, to, naravno, ovisi o učiteljici/učitelju te se zbog toga ne može generalizirati. Također, zbog izmjene razreda, učenici nemaju priliku govoriti i izražavati svoja mišljenja na onoj razini koja se od njih očekuje. Upravo zbog toga, učenike se motivira na govoreno izražavanje na satovima u kojima se integriraju sadržaji oba razreda i kada zajednički sudjeluju u pojedinim aktivnostima ili pak raspravi. Naravno, u tom slučaju se sadržaji i težina sadržaja prilagođava svakom razredu pojedinačno, vodeći računa o opsegu sadržaja, težini nastavnog sadržaja, te količini podataka koje učenici moraju usvojiti s obzirom na njihovu dob (Sušac, 2013). Nadalje, veliki problem predstavlja neosposobljenost učitelja za izvođenje nastave u kombinaciji jer se od njih očekuje posebna stručnost, organizacija nastavnog procesa i vremena, sposobnost u vođenju dva nastavna sata u isto vrijeme i posvećenost svakom učeniku tijekom cijelog

procesa učenja. Pošto se mnogi učitelji nikada nisu susreli s radom u kombiniranim odjeljenjima, preostaje im da sami pronađu najbolji pristup poučavanju, najbolje metode rada i rješenja nošenja s neočekivanim i izvanrednim situacijama, kojih u kombiniranom razrednom odjeljenju zasigurno ima dovoljno.

## 5. NASTAVA PRIRODE I DRUŠTVA U KOMBINIRANOM RAZREDNOM ODJELJENJU

U kombiniranom razrednom odjeljenju je svaki nastavni sat, bio to sat Glazbene kulture, Matematike ili Hrvatskog jezika, složen, drugačiji, te zahtijeva posebnu pripremu. Isto je sa satom Prirode i društva, koji je po svojoj strukturi vrlo složen. Kao što je ranije spomenuto, Priroda i društvo približava praktička znanja učenicima, uči ih kako praktično promišljati, zaključivati i djelovati. No, kako te zadatke ostvariti u kombiniranom razrednom odjeljenju?

Temelj svega je dobra organizacija i pripremljenost. Potrebno je brinuti o specifičnostima svakog razreda u kombinaciji. Nastava Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju, ako je kvalitetno organizirana, može biti vrlo kvalitetno pripremljena. Naglasak se stavlja na mogućnost jer ta pripremljenost ovisi o učitelju. Postoje brojni načini planiranja i izvođenja nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju. De Zan (2003) naglašava kako je nastavu Prirode i društva moguće planirati za posljednje sate kada učenici mlađih razreda odu kući. Na taj način nastava Prirode i društva provodit će se kao da je riječ o čistom razrednom odjeljenju. Ako se pak nastava Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju izvodi u isto vrijeme s dva ili više razreda, važno je imati na umu kako se nastavni sadržaji vrlo često mogu kombinirati i izvoditi zajednički. No, to, naravno, ovisi i o povezanosti nastavnih sadržaja, ali i o mogućnostima zajedničkog rada i spoznajnoj razini učenika pojedinih razreda. U kombiniranim odjeljenjima važnost ima skupni rad, kroz kojih se nastava u kombiniranim odjeljenjima ostvaruje vrlo često. Izuzetak nije ni nastava Prirode i društva. U radu u skupinama, svaki će razred činiti jednu skupinu jer se u njemu obično nalazi mali broj učenika. Svaka skupina istodobno radi na izvršavanju svog zadatka, a učitelj obilazi učenike i pomaže kada je potrebno (Keler i Flajšman, 1961). Po završetku rada u skupinama, svaka skupina, odnosno svaki razred, dobiva priliku za izlaganje svojih rezultata istraživanja ili pojedinog pitanja. Sve ostale skupine pažljivo slušaju,

kako bi svoja znanja nadopunili znanjima i rezultatima istraživanja ostalih skupina.

### 5.1. Usporedba nastave Prirode i društva u kombiniranom i čistom razrednom odjeljenju

Vrlo je jasno kako se nastava Prirode i društva u kombiniranim razrednim odjeljenjima uvelike razlikuje od klasične nastave Prirode i društva. Zbog toga, učitelj je taj koji učenicima mora približiti i olakšati cjelokupni spoznajni proces. „Učitelj mora biti architect prostora i vremena gradeći jasne strukture i postupke za djecu. On organizira slobodan i nezavisan prostor u kojem je djeci potpuno jasno što se od njih očekuje (Burke Walsh, 2004, str.120). Također, za razliku od nastave u čistom razrednom odjeljenju, u kombiniranim odjeljenjima učiteljica/učitelj vode nekoliko imenika, piše dvije ili više priprema za jedan nastavni sat i vodi nekoliko dnevnika. Nadalje, učiteljica/učitelj je obavezan izraditi globalni (godišnji), te mjesečni i tjedni plan i program za svaki razred. Nasuprot tome, učiteljica/učitelj čistog razrednog odjeljenja izrađuje samo jedan godišnji i izvedbeni mjesečni i tjedni plan i program. Socijalni oblici nastavnog rada, baš kao i metode rada, uvelike se razlikuju. Dok je u čistom razrednom odjeljenju, nažalost, još uvijek zastupljen frontalni oblik rada, uz pokoji rad u skupinama ili u paru, u kombiniranom razrednom odjeljenju poželjan je rad u skupinama i rad u paru. Na taj način učiteljica/učitelj ne mora kontrolirati svaki korak učenika, pušta ih da se dogovaraju oko rješenja nekog problema, razgovaraju i međusobno se provjeravaju. Za to vrijeme, učiteljica/učitelj je slobodna/slobodan posvetiti pažnju ostalim učenicima. Naravno, uz spomenuti rad u paru i rad u skupinama, vrlo je zastupljen i individualni rad učenika koji ih usmjerava na spretno samostalnog rješavanja problema. Također, govoreći o metodama rada, učenici kombiniranog razrednog odjeljenja, puno češće i spretnije obavljaju praktične radove od učenika koji pohađaju čisto razredno odjeljenje. Pod pojmom praktičnih radova podrazumijeva se prvenstveno spoznavanje i učenje kroz neposredno doživljavanje i iskustvo (Keler i Flajšman, 1961).

## 5.2. Primjer nastavne jedinice iz nastavnog predmeta Priroda i društvo u kombiniranom razrednom odjeljenju

Za sve one koji nikada nisu vidjeli nastavnu pripremu isplaniranu za kombinirani razredni odjel, prvi pogled na nju djeluje zbujujuće. Iako je kompliciranija od pripreme za čisto razredno odjeljenje, pojedini nastavni sadržaji se ponekad mogu izvoditi u isto vrijeme, međusobno se nadopunjujući. Valja imati na umu da se svaka motivacija na satu Prirode i društva može provoditi zajednički s dvaju ili više razreda. Naravno, motivacija se ostvaruje ovisno o dobi učenika, te zbog toga ne može biti iste složenosti i s istom količinom informacija. Nadalje, ako su nastavne jedinice slične u svim razredima, učenike se može spojiti na način da se ne radi sa svakim razredom posebno, već se ciljevi i zadaci tog nastavnog sata ostvaruju istodobno. Jedan takav način rada možemo uvidjeti u slijedećem primjeru:

*Tablica 3. Primjer izvedbenog tjednog programa za nastavne aktivnosti u kombiniranom četverorazrednom odjelu (Lučić i Matijević, 2004, str. 44)*

NASTAVNI PREDMET	PREDMETNO PODRUČJE/ CJELINA	REDNI BROJ SATA	RAZRED	NASTAVNA JEDINICA	NASTAVNI IZVORI I POMAGALA	SOCIJALNI OBLICI
<b>Priroda i društvo</b>	Kultura življenja	2.	1.	Školsko dvorište	udžbenici, vježbenice, priručnici,	Frontalni Individualni
			2.	Što znam o otpadu	izvorna stvarnost, alatke za	Skupni
			3.	Kako spasiti otpad	čišćenje, aplikacije, slike, plakati	
			4.	Reciklaža		

U primjeru izvedbenog programa nastave Prirode i društva u kombiniranom četverorazrednom odjeljenju, savršeno uočavamo zajedničku komponentu i bliskost nastavnih jedinica. Upravo u takvim slučajevima učiteljica/učitelj je slobodan učenike zajednički poučavati i voditi kroz raspravu, vodeći pritom računa da učenici budu usredotočeni na one sadržaje koji su njima potrebni, nadopunjavajući se



korisnim informacijama ostalih razreda. Ako učiteljica/učitelj kvalitetno organizira i poveže rad s navedenim nastavnim jedinicama (*Tablica 3*), učenici će međusobno učiti jedni od drugih, nadopunjavati se i dijeliti svoja znanja i iskustva. Tako će i najviše naučiti; jedni od drugih. Upravo u tome i leži najljepši segment nastave u kombiniranim razrednim odjeljenjima.

5.3. Projektna nastava Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju  
Projekt je jedna od aktivnosti koja se sve više koristi u nastavi, a posebice u nastavi Prirode i društva, te je uvelike propisan i podržan nastavnim programom. Kod osmišljavanja i planiranja projekta, kako u čistom, tako i u kombiniranom razrednom odjeljenju, vrlo je bitno pronaći temu koja je učenicima bliska, zanimljiva i koja omogućuje da u njezinu istraživanju i provođenju sudjeluju svi učenici. Ako je tema dobro odabrana, ona će zaokupiti pažnju svih učenika, potaknut će njihov interes i kreativnost, aktivirat će sva njihova osjetila, poticati ih na razmišljanje i kreativno promišljanje. Učiteljica/učitelj se tada javlja samo kao osoba koja organizira rad, daje smjernice, usmjerava učenike, pomaže im i savjetuje ih, no nikako se ne smije uplitati u njihov rad i predlagati vlastite ideje, odgovore i stavove. Važno je da učenici osjećaju odgovornost za provedbu zadatka, te da se međusobno savjetuju, razgovaraju i nadopunjuju. Učenike se ne smije ograničiti, već im treba dati prostora za istraživanje, vremena za promišljanje o problemu i pronalaženju mogućih rješenja. Tek tada učenici će osjećati zadovoljstvo kada dođu do rješenja i osjećaj vlastitog napretka.

Kada se provodi projekt u kombiniranom razrednom odjeljenju, pred učiteljima se javlja teži zadatak od onog kod provedbe projekta u čistim razrednim odjeljenjima. Problem se javlja već kod planiranja projekta i pronalaženja teme. Kako pronaći odgovarajuću temu koja će biti zanimljiva i poučna učenicima različitih uzrasta, a da se pritom vodimo nastavnim planom, te da učenici iz toga nešto i nauče?

Moramo imati na umu kako će se djeca najbolje snaći u temi koja je njima bliska, te će zbog toga više promišljati, zaključivati, biti sigurniji u sebe i pronalaziti uspješnija rješenja problema. Naravno, bilo bi vrlo dobro kada bi ta tema bila povezan s nastavnim planom i programom. Nadalje, jedna od mogućnosti je da pronađemo nastavnu jedinicu koja se proširuje iz razreda u razred. Uzet ćemo za primjer Čistoću okoliša. O toj temi mogu se osmisliti odlični, poučni i kreativni projekti. Rasprave o

okolišu i njegovoj čistoći i očuvanju uvijek su aktivne, te su zbog toga djeci vrlo bliske i zanimljive, te će o njima uvijek imati nešto za reći. Teme okoliša dotičemo se i spominjemo je u sve četiri godine razredne nastave. Tako se u prvom razredu javlja nastavna jedinica čistoća okoliša, u kojem se objašnjava utjecaj čovjeka na okoliš te važnost njegova očuvanja i održavanja. U drugom razredu ta se tema proširuje na zaštitu i čuvanje okoliša, te se uz čovjekov utjecaj na okoliš, uče postupci njegove zaštite, očuvanja i unaprjeđivanja, te razlikovanje otpada od smeća i njihovo razvrstavanje u odgovarajuće spremnike. U trećem razredu nastavna jedinica vezana uz okoliš zove se Gospodarstvo i kvaliteta okoliša. Učenici su dovoljno zreli kako bi razumjeli vezu između djelatnosti ljudi i onečišćenja okoliša, daju vlastite primjere na spomenutu temu, te predlažu mjere zaštite okoliša i pamte neke životinje i biljke koje su zaštićene zakonom. U četvrtom razredu tema okoliša dostiže svoj vrhunac. Učenici su spremni povezati svo znanje o okolišu kroz više različitih nastavnih jedinica. Zbog toga ne postoji nastavna jedinica koja se bavi isključivo okolišem, već se kroz razgovor o vodi, zraku, tlu, te zaštićenim prirodnim posebnostima i kulturnopovijesnim znamenitostima, provlači i povezuje tema onečišćenja, zaštite i važnosti prirode za sva živa bića (MZOS, 2006). Prema navedenom nastavnom planu i programu i opisanim postignućima, naslov projekta mogao bi glasniti *Načini zaštite okoliša i sprječavanja onečišćenja*. Prvi razredi istražili bi najbolje načine na koje čovjek može utjecati na smanjenje i povećanje zagađivanja okoliša, drugi razredi bi svakodnevno, u svojoj okolini, promatrali smeće koje ljudi odbacuju, te bi smislili način kako potaknuti ljude na sortiranje smeća i očuvanje prirode. Učenici trećeg razreda istražili bi koje su najpoznatije životinje zaštićene zakonom, te bi, iz perspektive jedne odabrane životinje, napisali pismo ljudima koji, zagađivanjem okoliša, ugrožavaju njezin život. Učenici četvrtog razreda proučili bi kako čovjek utječe na vodu, zrak i tlo, te predložili rješenja rješavanja tog problema.

Učiteljica/učitelj, osim odabira primjerene teme projekta, ima još važnih zadataka. Ti zadaci odnose se na organiziranje cjelokupnog procesa provedbe projekta. Prvi korak, prije provedbe samog projekta, je zajedničko postavljanje problema. Dakle, učenicima se predstavi određena tema projektnog istraživanja, u ovom slučaju je to tema okoliša, te se određuju zadaće projekta, odnosno što i na koji način će učenici nešto postići. Zatim slijedi iznošenje pretpostavki, odnosno hipoteza, za rješavanje problema, izrada plana za rješavanje problema te izvođenje rada prema definiranom

planu. Nakon toga se dolazi do izvođenja zaključka o problemu i na kraju se primjenjuju spoznaje i zaključci u svakodnevnom, praktičnom životu. (Poljak, 1965, str. 81). Ono što je također vrlo važno je da se projekti odvijaju prema točno predviđenoj shemi, a to je dogovor o projektu, ostvarivanje projekta, te vrednovanje učeničkih rezultata (Lučić i Matijević, 2004, str. 59). Ako svoju pažnju usmjerimo ka namjerama projekta, razlikujemo dva oblika projekta: procesni projekt i produktni projekt. U procesnom projektu važno je usredotočiti se na postupak, tijekom planiranja, ostvarenja i međudjelovanja sudionika rada, u ovom slučaju učenika i učitelja, dok je produktni projekt usmjeren isključivo na krajnji rezultat, odnosno spoznaju. Dakle, u produktivnom projektu zadaća je prvenstveno spoznavanje nastavnog sadržaja, a nije bitan tijek, odnosno način na koji se je do tog spoznavanja došlo (De Zan, 1999).

## 6. IZVANUČIONIČKA NASTAVA PRIRODE I DRUŠTVA

„Izvanučionička nastava jest ostvarivanje planiranih nastavnih sadržaja izvan učionice. Njome se ostvaruju temeljne obrazovne, funkcionalne i odgojne zadaće nastave“ (Husanović-Pejnović, 2011, str. 46). Izleti, terenske nastave, škole u prirodi, ekskurzije ili pak samo šetnje, važan su i neizostavan dio učenja i spoznavanja. Bile one jednodnevne ili višednevne, vrlo su bitne jer učenici uče kroz samostalno promatranje, proučavanje, odnosno spoznavanje stvarnosti i onoga što ih okružuje. Ponekad je pojedine nastavne sadržaje nemoguće ostvariti bez neposrednog promatranja i upravo je tada pravo vrijeme za izvanučioničku nastavu. Nažalost, zbog složenosti izvanučioničke nastave, ali i straha od nezadovoljavajuće realizacije, mnogi učitelji ne pristupaju ispravno njezinom organiziranju i planiranju, te se zbog toga ne ostvaruju zamišljeni, postavljeni ciljevi i načela propisana nastavnim programom. Zbog svega navedenog, vrlo je važno osposobiti učitelje za pravilno i svrsihodno planiranje i provođenje izvanučioničke nastave jer učenici kroz nju najviše i uče. Učenici postaju savjesniji, svjesniji svijeta oko sebe, sposobniji za promatranje ljepota i posebnosti prirode, te uočavaju važnost čuvanja i brige za prirodu, odnosno sav živi i neživi svijet koji se oko njih nalazi. Nadalje, učenicima se otvara jedan sasvim novi svijet u kojem uviđaju kako se oko njih nalaze mnoge mogućnosti, iskustva, načini učenja koja mogu iskoristiti ne samo za igru, već i za učenje jer je upravo priroda ta o kojoj ovisimo i bez koje ne možemo. Kada govorimo o igri, upravo je ona jedan od najvažnijih faktora uspješnosti

izvanučioničke nastave. Igra je ta koja zbližava djecu, ona je prisutna u njihovim životima od najranijeg djetinjstva, opušta ih, raduje, povezuje, uči pravilima, pruža zadovoljstvo, smijeh i sigurnost. Pa zašto onda ne pustiti djecu da se igraju? Djeca će se kroz istraživanje prirode igrati i biti nesvjesni da zapravo uče. Također, izvanučionička nastava idealna je prilika da se potakne djecu na kreativnost i izražavanje. Boravak i učenje izvan razreda, iako to ponekad nismo svjesni, potiče učenika na neposredan kontakt s okolišem. Zbog toga učenici postanu motiviraniji za osmišljavanje novih ideja, pronalaženje novih, drugačijih odgovora na razne probleme, te su potaknuti na radoznalost u istraživanju svijeta koji se nalazi oko njih ( Husanović-Pejnović, 2011). Istodobno se rađa svijest o očuvanju okoliša i brizi o njemu, kao nečemu nezamjenjivom i neprocjenjivom. Ono što je vrlo bitno jest posvetiti dovoljno vremena planiranju izvanučioničke nastave i pripremanju učenika na promatranje onoga što se od njih očekuje, te na zadovoljavajuće ispunjavanje zadataka. Prije samog provođenja izvanučioničke nastave potrebno je utvrditi pravila ponašanja, podijeliti zadatke učenika i uputiti ih u pravilno istraživanje, opažanje i rješavanje zadataka. Također, nakon provedbe izvanučioničke nastave, učenicima treba omogućiti dovoljno vremena za razgovor, izricanje doživljaja i zapažanja, izvještavanje o rezultatima opažanja i izvršavanja dodijeljenih zadataka. Poželjno je da svaki učenik iznese barem dio svojih doživljaja i emocija jer je i najmanja sitnica, koja je pridobila učenikovu pažnju, bitna. No, što kada se na izvanučioničku nastavu odlazi s kombiniranim razrednim odjeljenjem?

### 6.1. Izvanučionička nastava Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju

Svaka vrsta izvanučioničke nastave zahtijeva posebnu pripremu i povezanost s nastavnim sadržajima kojima se učenike poučava. Isto je i kod planiranja i provođenja izvanučioničke nastave u kombiniranim razrednim odjeljenjima. „Program svih cjelina od prvog do četvrtog razreda, bez obzira na kombinirani odjel u kojem se ostvaruje, valja zasnivati na zavičajnim, tipičnim, prigodnim i životno važnim sadržajima“ (De Zan, 2003). Svaki razred bavi se i uči drugačije nastavne sadržaje, no vrlo dobro znamo da se oni itekako mogu povezati. Tako, primjerice, ako učenike odvedemo u školu u prirodi, a tema je Pozdrav jeseni, svaki razred imat će drugačiji zadatak. Njihova pažnja biti će usmjerena na drugačije aspekte, dijelove

prirode, ali njihovo zajedništvo u igri, promatranju, veselju i učenju i dalje će biti prisutno. Slijedi samo jedna od mogućnosti organiziranja izvanučioničke nastave. Učenici kombiniranog odjeljenja idu na izvanučioničku nastavu *U susret jeseni*. Šetat će šumom, livadama, puteljcima, uočavati biljni i životinjski svijet i promjene koje se svakodnevno oko njih događaju. Učenici prvih razreda imaju zadatak uočiti jesenske promjene koje se događaju oko njih (npr. u šumi), te kako te promjene utječu na biljke, životinje te na njih same. Na sljedećem satu svoja će zapažanja izreći pred svojim razredom, ali i učenicima drugih razreda koji su bili na istom izletu. Drugi razredi imat će zadatak dobro promotriti nalazi li se oko njih zimzeleno ili možda listopadno drveće, te će uzeti po jedan list s tog drveta. Za domaću zadaću zalijepit će listove na jedan papir, imenovati ih, te odrediti pripadaju li listopadnom ili zimzelenom drvetu. Na taj način, učenici će se zabavljati i nakon izvanučioničke nastave, te će se, na praktičnom primjeru, vidjeti razumiju li i razlikuju li naučeno. O svojem istraživanju i prikupljanju obavijestit će svoje kolege na sljedećem satu Prirode i društva, odmah nakon izlaganja učenika prvog razreda. Učenici trećih razreda dobit će kompas, te će morati odrediti strane svijeta sa svog stajališta. Odredit će svoje stajalište i uočiti obzor. Sve to upisat će na veliki list papira kojeg im učiteljica daje neposredno prije promatranja i određivanja. O svojem promatranju izvijestit će ostale učenike na sljedećem satu Prirode i društva. Učenici četvrtih razreda imat će zadatak promatrati i upoznati šumske životinje, te viđeno upisati na listić, u polje šumske životinje. Također, njihov zadatak bit će i uočiti jesu li bili u vazdazelenoj ili mješovitoj šumi, jesu li vidjeli da je stanište životinja i biljaka ugroženo i zbog čega, ima li smeća oko njih te smisliti načine na koje bi spriječili ugroženost biljaka i životinja. Sve to izložiti će pred učenicima na sljedećem satu Prirode i društva. Na ovaj način, svi će učenici, iako pohađaju kombinirano razredno odjeljenje, biti zaposleni, imati određeni zadatak, te steći određeno iskustvo. Sve što je potrebno je dobra priprema i organizacija. Također, važno je rasporediti i zadati obveze i zadatke vodeći računa o dobi učenika, te njihovim sposobnostima. Tako će učenici četvrtih razreda imati duži i zahtjevniji zadatak od učenika prvih i drugih razreda. Isto možemo primijeniti i na ostale izlete te ekskurzije jer se sadržaji nastavnog predmeta vežu jedan za drugog, odnosno nadopunjuju iz godine u godinu.

## 7. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

### 7.1. Cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja bio je odrediti specifičnosti nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju. Nadalje, pokušalo se je istražiti postoje li razlike između nastave Prirode i društva u čistom i kombiniranom razrednom odjeljenju, te koje su prednosti, a koji nedostaci nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju.

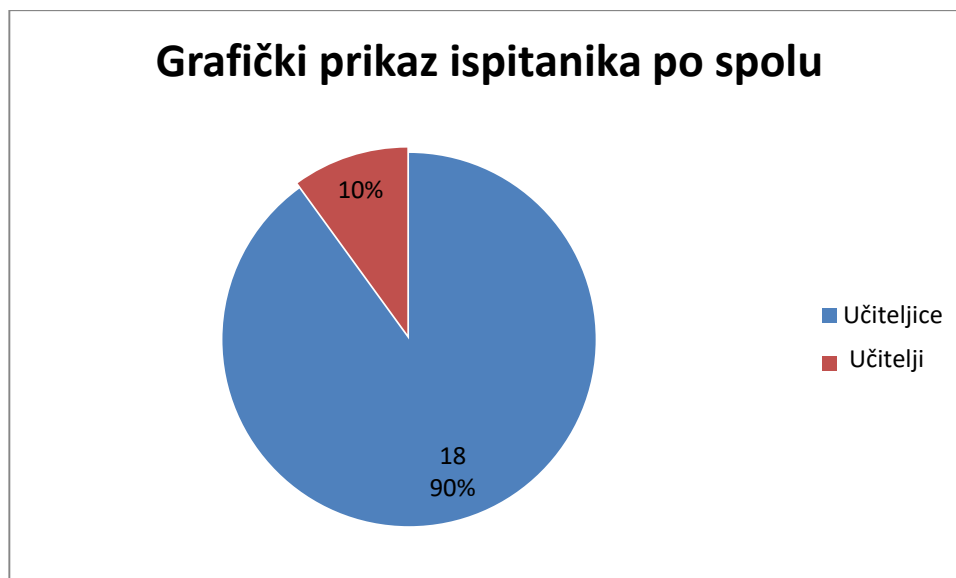
### 7.2. Zadaci istraživanja

Zadaci ovog istraživanja bili su:

- saznati u kojim kombinacijama razreda rade učitelji koji su sudjelovali u istraživanju, te koliko učenika imaju u svakome razredu
- odrediti prednosti i nedostatke nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju
- saznati kako planirati izvanučioničku nastavu u kombiniranim odjeljenjima, s ciljem zadovoljavanja potreba svih učenika
- kako pripremiti dobar sat Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju
- uočiti razliku između sata Prirode i društva u čistom i kombiniranom razrednom odjeljenju
- saznati koja je kombinacija razreda najpogodnija za kvalitetnu nastavu Prirode i društva i zašto
- saznati koji su nastavni sadržaji najpogodniji, a koji najteži za provoditi u nastavi Prirode i društva u kombiniranim razrednim odjeljenjima.

### 7.3. Uzorak ispitanika

U provedenom istraživanju sudjelovale su učiteljice i učitelja razredne nastave u kombiniranim razrednim odjeljenjima s područja Krapinsko-zagorske i Varaždinske županije. Uzorak se sastojao od 20 učitelja, 18 (90%) učiteljica, te 2 (10%) učitelja.



*Grafički prikaz 1. Grafički prikaz ispitanika po spolu*

#### 7.4. Istraživački instrument/istraživački postupak

Za ovo istraživanje formirano je devet pitanja u obliku intervjua. Pitanja postavljena u intervjuu otvorenog su tipa, te su omogućila učiteljicama/učiteljima da iznesu sve svoje dojmove, iskustva i znanja o radu u kombiniranim razrednim odjeljenjima.

##### 7.4.1. Intervju

Intervju je razgovor koji „omogućuje sudionicima da raspravljaju o svojim interpretacijama svijeta u kojem žive i da izraze mišljenje o tome kako oni vide situaciju sa svog gledišta“ (Cohen, Manion i Morrison, 2007, str. 267). Intervju, kao metoda prikupljanja podataka, pogodan je za istraživanja jer putem njega ispitanici mogu doista izraziti svoja mišljenja, ono što se nalazi u njihovim glavama, što podržavaju/ne podržavaju, ponuditi rješenja problema i istaknuti ono što je dobro, a što nitko ne primjećuje. U intervjuu se podaci prikupljaju verbalnom interakcijom. Upravo to je i glavna razlika između intervjua i upitnika jer se „u upitniku od pojedinaca traži da na neki način zabilježe odgovore na određena pitanja“ (Cohen, Manion i Morrison, 2007, str. 269). Ovaj intervju omogućio je ispitanicima da postavljaju dodatna pitanja, da dodatno obrazlože svoje stavove i razmišljanja, te da ponude ideje u svrhu poboljšanja pojedinih aspekata nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju. Ipak, kao što Woods (1986) ističe, da bi intervju bio uspješan i kvalitetan, vrlo je važno da ispitanici osjećaju povjerenje, da osjećaju topao odnos u kojem se mogu u potpunosti otvoriti i osjećati opušteno. Intervjuer bi, također, morao biti prirodan, nenametljiv, te znatiželjan, sposoban

pokazati intervjuiranima da mu je stalo do njihovih odgovora, do njihovih mišljenja i osjećaja. Pri provedbi intervjuja nastojali smo uvažiti sve naputke za njegovo kvalitetno provođenje.

#### 7.4.2. Stadiji istraživanja intervjuom

Provedeno istraživanje intervjuom prošlo je kroz sedam stadija:

- prvi korak bilo je određivanje teme istraživanja, a to je *Specifičnosti nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju*, formuliranje svrhe istraživanja i metoda istraživanja (intervju)
- izrada nacrt istraživanja bio je drugi stadij istraživanja
- intervjuiranje ispitanika predstavljalo je treći stadij istraživanja
- nakon intervjuiranja bio je potreban prijepis svakog intervjuja, odnosno priprema materijala intervjuja za analizu iz govornog jezika u pisani tekst
- analiza prikupljenih podataka i materijala bio je peti stadij istraživanja, te je upravo ovaj korak bio najsloženiji, zahtijevao je najviše vremena i usredotočenosti
- provjeravanje pouzdanosti i valjanosti rezultata intervjuja javio se kao šesti stadij istraživanja
- zadnji, sedmi stadij, uključiti će izvješćivanje o rezultatima istraživanja (Kvale, 1996, str. 88)

#### 7.4.3. Vrsta intervjuja

U ovom istraživačkom radu korišten je polu-strukturirani intervju. Prije početka intervjuiranja, sve je bilo dobro isplanirano, točno određeno i promišljeno, a sam tijekom intervjuja bio je dobro organiziran. Međutim, ispitanicima su bila dopuštena manja odstupanja, odnosno udaljavanja od postavljenih pitanja. Intervjuer mora biti fleksibilan, dopustiti ispitanicima da iznesu svoja mišljenja i stavove, osvrćući se na iskustva, planove i mogućnosti. Ipak, potrebno je naći dobru ravnotežu kako bi intervjuer bio osoba koja vodi i upravlja intervjuom, a ipak dopušta dovoljnu slobodu ispitanicima, kako bi oni bili opušteni i osjećali se dobrodošli, a intervjuer dobio što preciznije i točnije odgovore. Upravo na taj način upravljalo se cjelokupnim tijekom intervjuja i nije bilo dopušteno da dođe do neočekivanih situacija koje bi ugrozile intervju i točnost dobivenih podataka.



#### 7.4.4. Tip intervjuja

Provedeni intervju je standardizirani intervju s pitanjima otvorenog tipa. Način i slijed postavljanja pitanja bio je određen unaprijed, te su sva pitanja postavljena svim sudionicima istim redoslijedom. Prednost ovakvog intervjuja je da se, zbog odgovaranja na ista pitanja, odgovori mogu međusobno usporediti, a prikupljeni podaci lakše organizirati i analizirati. Mogući nedostaci provedenog tipa intervjuja mogu biti sužavanje i ograničavanje prirodnosti i relevantnosti pitanja i odgovora, što se u ovom slučaju nije dogodilo (Patton, 1980).

#### 7.5. Metoda obrade podataka

Pristup provedenom intervjuu je kvalitativan, što znači da je intervju deskriptivan, usredotočen na riječi, posve otvoren, njegovi rezultati namijenjeni su dugoročnoj upotrebi, kontinuirano je provođen, te je zahvatio sve posebnosti nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju. Intervju je omogućio individualan pristup svakom učitelju, odnosno ispitaniku, manje je formalan od kvantitativnog pristupa, tražio je dodatna objašnjenja i jedinstvene rezultate, subjektivne činjenice, gledao je iznutra prema van, te mu je cilj da djeluje prosvjetljujući, odnosno da pridonese razvoju nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju (Cohen, Manion i Morrison, 2007, str. 272). Zbog svega navedenog, potreban je i kvalitativan pristup obradi podataka.

„Takav način obrade podataka predstavlja veće opterećenje za istraživača nakon istraživanja, tj. njime je lakše početi i prikupiti podatke jer se kategorije ne moraju unaprijed osmisliti već se pojavljuju kada su podaci već prikupljeni. Međutim, analiza podataka traje značajno dulje jer se javljaju i organizira prikazivanje podataka“ (Cohen, Manion i Morrison, 2007, str. 272).

## 8. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I NJIHOVA INTERPRETACIJA

Analizom rezultata ispitanika, odnosno odgovora dvadesetero učitelja kombiniranih razrednih odjeljenja na 9 postavljenih pitanja, došlo se je do 180 različitih odgovora. Njihova pomna analiza i tumačenje doveli su do uvida u različitim mišljenja i iskustva učiteljica i učitelja, koji već godinama, ili čak cijeli radni vijek, rade u kombiniranim razrednim odjeljenjima. Mnogo je različitih podataka, iskustava, ideja i promišljanja, no iznenađujuće je koliko su njihovi odgovori slični i temeljeni na

istim ili sličnim tumačenjima njihovog posla, a posebice nastavnog sata Prirode i društva. Postoje i neki odgovori koji odudaraju od većine, no oni nikako nisu zanemarivi. Ipak, jedno je sigurno. Svaka riječ, rečenica, odgovor i pauza u kojoj se prisjećaju svojih iskustava u radu u kombinaciju, odišu toplinom, ljubavlju i osjećajem ispunjenosti. Sljedeća tablica pokazuje najučestalije odgovore učitelja na svako pitanje.

*Tablica 4: Rezultati istraživanja: Najučestaliji odgovori ispitanika/ učitelja kombiniranih razrednih odjeljenja*

<b>PITANJA</b>	<b>NAJUČESTALIJI ODGOVORI</b>
<b>1. U kojoj kombinaciji razreda radite?</b>	- 2. i 3.razreda
<b>Koliko učenika ima u svakom razredu?</b>	- 5 učenika
<b>2. Koje prednosti nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju biste istaknuli?</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- učenici su samostalniji</li> <li>- čest timski rad i rad u paru</li> <li>- suradnja svih učenika i međusobna tolerancija</li> <li>- proširivanje nastavnih jedinica iz razreda u razred</li> <li>- provođenje istraživačke i projektne nastave</li> <li>- veći stupanj slobode za učitelje i učenike</li> <li>- primjena metode „obrnute učionice“</li> <li>- napušten frontalni oblik rada</li> </ul>
<b>3. Koje nedostatke nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju biste istaknuli?</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- nedostatak vremena</li> <li>- teško se je posvetiti svakom učeniku pojedinačno</li> <li>- teškoće u provođenju usmenih i pismenih provjera</li> </ul>
<b>4. Kako planirati izvanučioničku nastavu u kombiniranom razrednom odjeljenju?</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- vještim kombiniranjem istih ili sličnih nastavnih sadržaja</li> <li>- dobra priprema učitelja za izvanučioničku nastavu je ključna</li> <li>- dobro organizirati rad</li> <li>- bliži razredi idu zajedno u izvanučioničku nastavu</li> </ul>
<b>Kako zadovoljavati potrebe učenika</b>	- svaki razred dobije svoj zadatak,

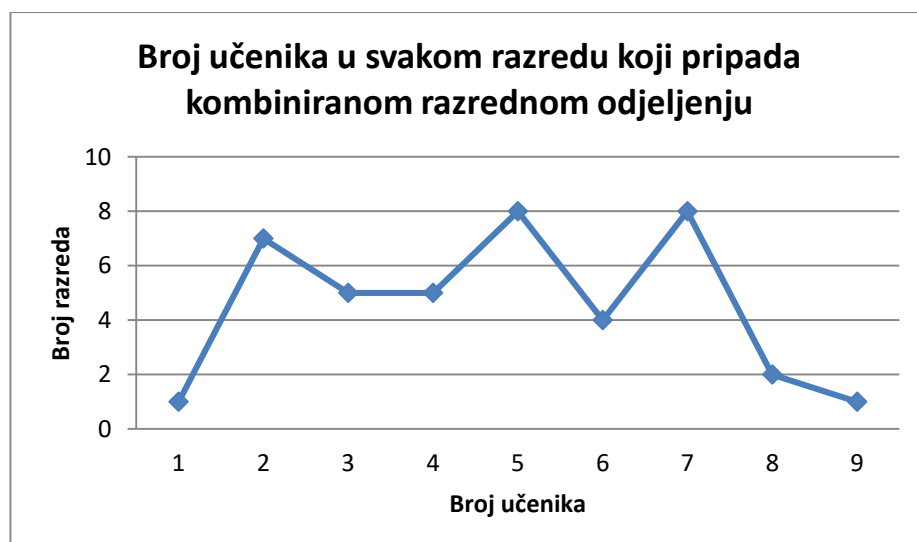
<p><b>obaju/svih razreda?</b></p>	<p>s obzirom na nastavni sadržaj kojeg proučavaju</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- dobrim planiranjem sadržaja mogu se zadovoljiti potrebe svih učenika</li> </ul>
<p><b>5. Kako pripremiti dobar sat Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju?</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- dozvoliti učenicima da sami istražuju i zaključuju – UČENJE OTKRIVANJEM</li> <li>- dobro isplanirati aktivnosti</li> <li>- pripremiti puno nastavnih materijala i dodatnih sadržaja</li> <li>- dobra priprema za sat je ključna</li> <li>- upotrebom digitalnih alata</li> <li>- važno je krenuti od ishoda sata koji se žele ostvariti</li> <li>- izmjena oblika rada (posredan-neposredan rad, tih-glasan rad...)</li> <li>- suradničkim učenjem</li> </ul>
<p><b>6. Koja je razlika između sata Prirode i društva u čistom razrednom odjeljenju i u kombiniranom razrednom odjeljenju?</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• čisto razredno odjeljenje: <ul style="list-style-type: none"> <li>- velik broj učenika</li> <li>- više vremena za provođenje određenih aktivnosti</li> <li>- veća posvećenost učitelja učenicima</li> <li>- praćenje samo jednog nastavnog plana i programa</li> <li>- moguć glasni rad</li> </ul> </li> <li>• kombinirano razredno odjeljenje: <ul style="list-style-type: none"> <li>- mali broj učenika</li> <li>- nedostatak vremena</li> <li>- učenici naučeni na samostalan rad</li> <li>- vidljiv kolektiv/suradnja među učenicima</li> <li>- učenici samostalniji</li> <li>- praćenje plana i programa više razreda</li> <li>- neizbježan tihi rad</li> </ul> </li> </ul>
<p><b>7. Koju kombinaciju razreda po Vašem mišljenju je najpogodnija za kvalitetnu nastavu Prirode i društva? Zašto?</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- kombinacija bliskih razreda – 1. i 2., 3. i 4. i 2. i 3. razreda – zbog srodnosti nastavnih sadržaja i ishoda, bliskosti u dobi i interesima učenika</li> </ul>
<p><b>8. Koji nastavni sadržaji Prirode i društva su, po Vašem mišljenju, najpogodniji za učenje u kombiniranim razrednim odjeljenjima?</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Godišnja doba</li> <li>- Moj zavičaj/ Mjesto u kojem živim</li> <li>- Zaštita okoliša</li> <li>- Promet</li> </ul>

<p><b>9. Koje nastavne sadržaje Prirode i društva je, po vašem mišljenju, teško provoditi u nastavi Prirode i društva u kombiniranim razrednim odjeljenjima?</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Zavičaji Republike Hrvatske (3. razred)</li> <li>- Povijesni sadržaji (4.razred)</li> <li>- Pokusi</li> </ul>
--	--

8.1. U kojoj kombinaciji razreda radite? Koliko učenika ima u svakom razredu?

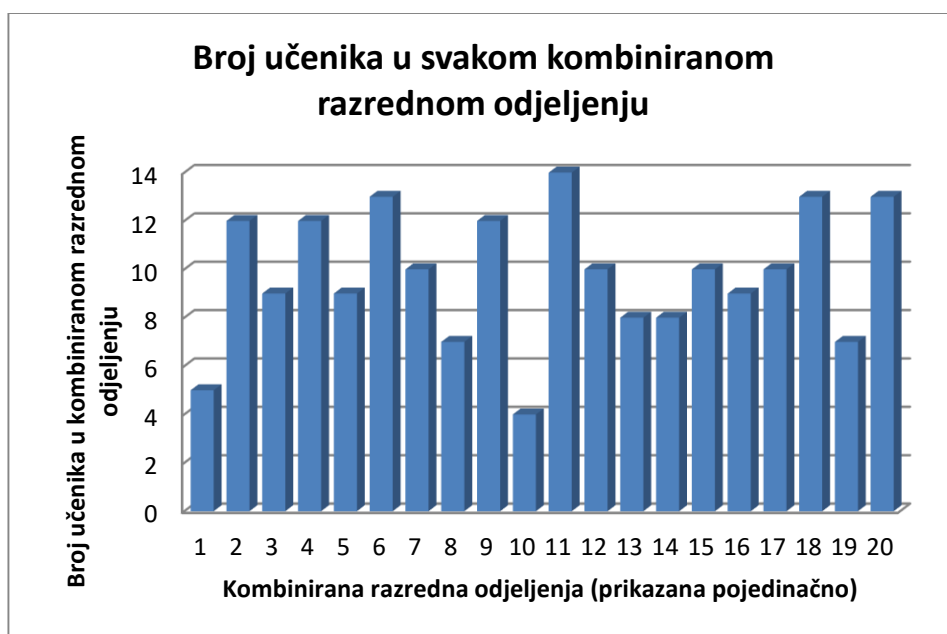
Čitajući tablicu, primjećujemo kako najviše učitelja, čak njih 5 od 20, radi u kombinaciji 2. i 3. razreda. Zanimljiv je podatak kako 12 od 20 učitelja radi u kombinaciji bliskih razreda, odnosno 1./2., 2./3 ili 3./4. razreda. Preostalih 7 učitelja radi u kombinaciji daljih razreda – 2./4., 1./3. i 1./4., dok jedna učiteljica radi u trirazrednom odjeljenju 1., 3. i 4. razreda. Upravo ona ističe kako cijeli život radi u kombiniranim razrednim odjeljenjima, da joj ovo nije prva kombinacija triju razreda i da svoju kombinaciju ne bi mijenjala ni za što na svijetu.

Kada govorimo o broju učenika u svakom razredu, prevladaju brojevi 5 i 7. Dakle, od ukupno 41 razreda, u njih osam ima po petero učenika u njih osam po osmero učenika, dok je jedan učenik samo u jednom razredu. Točan broj učenika vidljiv je u grafičkom prikazu broj 2.



*Grafički prikaz 2. Ukupan broj učenika u svakom razredu koji pripada kombiniranom razrednom odjeljenju*

Kada govorimo o ukupnom broju učenika u svakom kombiniranom razrednom odjeljenju, kao što je vidljivo na *Grafikonu 3*, najčešći je broj 10. Čak u četiri kombinirana razredna odjeljenja ima desetero učenika, a slijede ga brojevi 9, 12 i 13, odnosno u tri kombinirana razredna odjeljenja ima devetero učenika, u tri kombinirana odjeljenja po 12 učenika, te u tri kombinirana razredna odjeljenja po 13 učenika. Jedan, dva i tri učenika ne pojavljuju se ni u jednom kombiniranom razrednom odjeljenju.



*Grafički prikaz 3. Ukupan broj učenika u svakom kombiniranom razrednom odjeljenju*

## 8.2. Prednosti nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju

Govoreći o prednostima nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju, učiteljice i učitelji istaknuli su mnoge dobre i pozitivne strane, koje su proistekle iz godina iskustva u radu u kombiniranim odjeljenjima. Glavna prednost koju su istaknuli gotovo svi učitelji je veća samostalnost učenika koja proistječe iz većinskog samostalnog rada učenika i individualnog rješavanja problema. Samostalan rad rezultat je učiteljevog „premještanja“ iz jednog razreda u drugi i nemogućnost bavljenja svim razredima u isto vrijeme. Ovu prednost gotovo u stopu,

gledajući učestalost odgovora, slijedi tolerancija i suradnja koja je jasno vidljiva među učenicima kombiniranih odjeljenja. Učenici su naučeni da nisu samo oni u središtu pozornosti, te u suradnji sa svojim prijateljima ostvaruju zadatke koji se od njih očekuju. Mali broj učenika, čest timski rad, rad u paru, napušten frontalni oblik rada i veća sloboda za učitelje, ali i učenike, pozitivne su strane poučavanja Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju. Nekolicina učitelja istaknula je kako nastava Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju za njih ne predstavlja nikakav problem, pošto se većina nastavnih jedinica samo proširuje iz razreda u razred. Prema tome, učenici viših razreda ponavljaju naučeno zajedno s nižim razredom, dok se niži razredi upoznaju s onime što će učiti dogodine. Iz toga proizlazi da se satovi Prirode i društva u kombinaciji mogu izvoditi istovremeno, vodeći računa o sličnim temama i sadržajima kod planiranja godišnjeg i mjesečnog plana i programa. Tako, na primjer, u drugom razredu učenici uče općenito o vodama stajaćicama i tekućicama, dok se u trećem razredu učenici dotiču i živog svijeta u i oko voda tekućica i voda stajaćica. Iznenaduje činjenica je kao prednost nastave Prirode i društva, nekoliko učenika istaknulo pojam obrnute učionice. Učenici za domaću zadaću dobe zadatak proučiti nastavni sadržaj kojim će se baviti na idućem satu tako da na satu mogu biti uključeni u temu i bolje surađivati i raditi. U kombiniranom razrednom odjeljenju veća je mogućnost provođenja projektne i istraživačke nastave zbog manjeg broja učenika, samostalnosti i suradnje učenika i srodnih nastavnih jedinica koje se proširuju i time svim učenicima omogućuju jednaku uključenost. Jedna učiteljica spomenula je kako, pošto se kombinirana nastava najčešće odvija u područnim školama koje su smještene u selima, učenici kombiniranih odjeljenja imaju priliku često odlaziti u izvanučioničku nastavu u prirodi, što nije čest slučaj u gradskim školama. Zanimljiv je i „mentorski“ odnos starijih učenika prema mlađima. Stariji učenici vode, pomažu, uče i savjetuju mlađe učenike, a mlađi učenicima u starijima vide prijatelje, vođe i osobe na koje se uvijek mogu osloniti i pitati za savjet ili pomoć.

### 8.3. Nedostaci nastave Prirode i društva u kombiniranom razredno odjeljenju

Iako su učitelji u intervjuima naveli više prednosti nego mana, one ipak postoje. Najveći nedostatak nastave Prirode i društva, koji su spomenuli gotovo svi učitelji, je nedostatak vremena. Veliki je problem što je u 45 minuta nemoguće biti posvećen

svakom razredu i svakom učeniku pojedinačno, te što, kako je jedna učiteljica navela „zbog nedostatka vremena neke stvari nismo u mogućnosti ostvariti sto posto, a to stvarno želimo“. Nedostatak vremena dovodi do nemogućnosti izvođenja korisnih aktivnosti i igara koje bi učenicima pomogle u savladavanju novih sadržaja i učinila im proces učenja zanimljivijim. Također, ne može se detaljnije analizirati i dobro uvježbati određeni zahtjevni sadržaji. Nadalje, javljaju se teškoće kod provođenja usmenih i pismenih provjera jer se one moraju ili izvoditi u isto vrijeme za sve, što je gotovo nemoguće, ili učenici koji ne pišu provjeru moraju raditi u miru i tišini što je također često nemoguće. Mnoge igre koje su dobre za provođenje s učenicima često je nemoguće ostvariti zbog ometanja drugog razreda koji radi na drugačijem sadržaju. Kao nekadašnja učenica kombiniranog razrednog odjeljenja, svjedok sam da je činjenica koju je izrekla jedna učiteljica, istinita. Područne škole, u kojima se izvodi kombinirana nastava, često su udaljene od kulturnih i zdravstvenih ustanova, pa je teško organizirati terensku nastavu, a roditeljima je financijski ponekad teško izdvojiti iznos potreban za terensku nastavu, posebice ako imaju više djece. Neki učitelji čak su istaknuli kako ne vide nikakav nedostatak u provođenju nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjelu. „Jedan jedini nedostatak, koji je ujedno nedostatak u svim nastavnim predmetima je krutost školskog sustava koja nas (moje učenike i mene) sputava i ograničava, npr. satnica i trajanje nastavnog sata, raspored koji se mora poštivati zbog „ulaska“ učiteljice stranog jezika i vjeroučiteljice 4 puta tjedno.“

#### 8.4. Planiranje izvanučioničke nastave u kombiniranom razrednom odjeljenju.

##### Zadovoljavanje potreba obaju/svih razreda

Mišljenja učitelja o provođenju izvanučioničke nastave u kombiniranom razrednom odjeljenju vrlo su slična. Učitelji navode kako se vještim kombiniranjem istih ili sličnih nastavnih sadržaja može učiniti čudo. Tako se, na primjer, kod kombinacije četiri razreda u izvanučioničkoj nastavi, svakom razredu daje drugačiji zadatak, s obzirom na nastavne sadržaje koji se uče i ishode koji se izvanučioničkom nastavom žele postići. Ako je tema izvanučioničke nastave proljeće, tada će učenici prvog razreda promotriti kako izgleda mjesto koje posjećuju, učenici drugog razreda obratiti će pozornost na rad i djelatnost ljudi, dok će učenici trećeg razreda biti orijentirani na biljke i životinje. Četvrti razred imat će najsloženiji zadatak –

promatrati životnu zajednicu šume/livade/travnjaka, ovisno o mjestu koje se posjećuje. Ovakvom podjelom radnih zadataka, bit će zadovoljene potrebe učenika svih razreda. Nadalje, dobra pripremljenost učitelja prije provođenja izvanučioničke nastave i dobro organiziran rad ključni su za ostvarenje ishoda planiranih izvanučioničkom nastavom. U odgovorima većine učitelja saznala sam kako najčešće učitelji bližih razreda idu zajedno na izvanučioničku nastavu. No, kada narav izvanučioničke nastave uključuje samo učenike jednog razreda, drugi razred kombiniranog odjeljenja ostaje na nastavi s učiteljicom susjednog kombiniranog razrednog odjeljenja. Za taj dan je onda predviđeno ponavljanje i vježbanje sadržaja, koje učenici u većoj mjeri mogu obaviti sami, a učiteljica ih samo nadzire. Neki učitelji ne vide razliku između izvođenja izvanučioničke nastave u kombiniranom i čistom razrednom odjeljenju. Oni pak smatraju kako se sadržaji koncentrično nadograđuju iz razreda u razred, te ih učitelj dobro poznaje, a na njemu je da zadatke izvanučioničke nastave ostvaruje, produbljuje i proširuje iz godine u godinu, pa će i zadatke prilagođavati urastu. Dakle, jedan sadržaj – dvije razine. Mnogi učitelji ističu kako oni često nalaze „razlog“ da s učenicima odu u prirodu i provedu izvanučioničku nastavu u trajanju od sat, dva. Iako se radi o kraćoj nastavi u prirodi, učenici je posebno vole, te upravo u takvoj vrsti nastave najviše i uče. Međutim, učiteljica trirazrednog odjeljenja ne slaže se s tom tvrdnjom. Ona ističe kako, iako to u teoriji izgleda jednostavno, ona sa svojim razredom, u praksi, nikako ne uspijeva slične, srodne teme ostvariti u isto vrijeme sa svim učenicima u izvanučioničkoj nastavi. Ona je ujedno i jedina učiteljica od 20 ispitanih, koja ističe da je izvođenje izvanučioničke nastave u kombiniranom razrednom odjeljenju mnogo teže i zahtjevnije od onog u čistom razrednom odjeljenju.

#### 8.5. Kako pripremiti dobar sat Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju?

„Što je to dobar sat? Često to ovisi o nama samima i onome što mi smatramo dobrim (a to ne mora nužno biti dobro i osobi koja promatra). Za mene su učenici na prvom mjestu.” Odgovor je koji je dala jedna od učiteljica kombinirane razredne nastave. Ako promišljamo o ovom odgovoru, shvatimo da je u pravu. Dobar sat je onaj sat u kojem su naši učenici pokazali i ostvarili sve svoje potencijale, uložili trud, zabavili se i usput naučili nešto novo. Ključ je u dobroj prethodnoj pripremi učitelja za svaki



sat. Učitelj je taj koji kreira dobar sat, učitelj je taj koji mora dobro poznavati sve sadržaje kako bi ih mogao prenositi na svoje učenike. Ništa manje bitna nije ni činjenica da se učenicima mora dati dovoljno slobode da sami istražuju, otkrivaju i zaključuju. Oni moraju biti što aktivniji u procesu učenja, a ne samo pasivni slušači. Na sreću, takav rad učenicima kombiniranih odjeljenja nije nepoznanica. Kako bi se ostvarili svi ciljevi i zadaci sata, važno je krenuti od ishoda koji se tim satom žele ostvariti. Motivacija je najvažnija. Ako se učenike na početku sata zainteresira za sadržaj koji će se toga dana učiti, glavni i završni dio sata teći će glatko. Veliku ulogu ima i planiranje godišnjeg i mjesečnog plana i programa. Kod njihovih planiranja, važno je korelirati sve što je opravdano i pokušati pronaći srodne nastavne sadržaje obaju/svih razreda, koji se mogu ostvarivati u isto vrijeme uz ponavljanje i produbljivanje već naučenog. Nadalje, potrebno je ostvariti ugodnu atmosferu za rad, pripremiti mnogo nastavnih materijala i uključiti tehnologiju u nastavu jer će na taj način učenicima satovi biti zanimljiviji, zabavniji i dinamični, a učiteljici/učitelju će omogućiti uspješan rad i usvajanje novog nastavnog sadržaja s jednim razredom, dok drugi razred uživa, vježba i ponavlja pomoću već spomenutih nastavnih pomagala. Uvijek je potrebno pripremiti i dodatne materijale, kako se učenici koji prije završe sa zadacima i radom, ne bi dosađivali i uznemiravali ostale učenike, već bili zaokupljeni. Suradničko učenje, izmjene oblika rada (posredan-neposredan rad, tih-glasan rad), timski rad i rad u paru jamstvo su dobrog sata Prirode i društva u svakom razredu, a posebice u kombiniranom razrednom odjeljenju. U kombinaciji se uvijek nešto mora događati, moraju se izmjenjivati različite aktivnosti, te u potpunosti napustiti frontalni rad. Upravo je to jedna od dobrih strana učenja u kombiniranom razrednom odjeljenju. Učitelji ističu kako se učenici ni u jednom trenutku ne smiju osjećati zapostavljeno, a odgovor učiteljice s dugogodišnjim iskustvom rada u kombinaciji objedinio je sve dosad spomenuto i koliko je učitelj bitan faktor u organizaciji i izvođenju sata Prirode i društva. „ U kombinaciji nema improvizacije. Samo dobro planiranje dovodi do pozitivnih rezultata.“

8.6. Razlika između sata Prirode i društva u čistom razrednom odjeljenju i u kombiniranom razrednom odjeljenju

Glavna razlika između sata Prirode i društva u čistom i kombiniranom razrednom

odjeljenju leži prvenstveno u broju učenika. U čistom razrednom odjeljenju ima veći broj učenika, dok je u kombiniranom razrednom odjeljenju broj učenika puno manji (gotovo nikada ne prelazi 16 učenika). Dok se jedna polovica slaže da se je u čistom razrednom odjeljenju lakše posvetiti svim učenicima, druga polovica to negira, govoreći kako u kombiniranom razrednom odjeljenju ima manji broj djece koje se dobro poznaje, s čijim se je radom, napretkom i mogućnostima bolje upoznat, te se je moguće posvetiti svakome učeniku pojedinačno. Razlog tome može biti dodatno razjašnjavanje i objašnjavanje ono što učenici ne razumiju. U čistom razrednom odjeljenju, po mišljenju mnogih učitelja, ima dovoljno vremena za provođenje svih aktivnosti i etapa sata Prirode i društva, dok se u kombiniranom razrednom odjeljenju jasno očituje nedostatak vremena zbog neprestanog mijenjanja razreda. Ono što olakšava rad učitelja čistog razrednog odjeljenja je praćenje samo jednog nastavnog plana i programa, dok učitelji kombinacije istovremeno prate dva ili više plana i programa. Razlika se očituje i u samostalnom radu na kojeg su učenici kombiniranog odjeljenja naučeni, dok u čistom razrednom odjeljenju učitelj vodi sat. Kolektiv i suradnja učenika kombinacije, veća samostalnost i kreativnost, neizbježan tihi rad, češći rad u skupinama i paru samo su neki aspekti koji rad u kombinaciji čine drugačijim od onog u čistom odjeljenju. Za učitelje rad u kombiniranim odjeljenjima znači više pripreme, detaljnije promišljanje o svakom satu Prirode i društva i njegovo kreativnije osmišljavanje i pripremanje duplo više materijala no što je to potrebno za čisto razredno odjeljenje, vještinu „prebacivanja“ iz jednog razreda u drugi. Iako sve navedeno daje negativnu sliku o kombiniranim razrednim odjeljenjima, one su, kako ističu ispitanici, pogrešne. Kombinacija ne znači samo više truda za ostvarivanje predviđenih ciljeva, već i opušteniji, ugodniji, zanimljiviji i zabavniji rad za učitelje, ali i učenike, suradnju između učenika kakva se ne može ostvariti u čistom razrednom odjeljenju, te toleranciju koja sve učenike pretvara u, ne samo prijatelje, već i mlade ljude koji su, barem u razrednoj nastavi, dobili priliku ispuniti sve svoje potencijale.

#### 8.7. Najpogodnija kombinacija razreda za kvalitetnu nastavu Prirode i društva

Od 20 učitelja kombiniranih razrednih odjeljenja, čak njih 16 izjavilo je kako im je za nastavu Prirode i društva draža i pogodnija kombinacija bliskih, uzastopnih razreda, odnosno kombinacija 1. i 2., 2. i 3. ili 3. i 4. razreda. Razlog tome je

srodnost i povezanost nastavnih sadržaja i tema koje se uče, srodnost ishoda učenja, bliskosti dobi učenika, skoro istim interesima djece, psihofizičkih, psihomotornih sposobnost djece. Također, učenici nižeg razreda kod usvajanja nove nastavne jedinice iz Prirode i društva prisjećaju se onoga što je viši razred učio godinu prije, dok se viši razredi prisjećaju onog što niži razredi tek uče. Na taj način se mogu kombinirati nastavni sadržaji. Nadalje, većina učitelja je istaknula kako im je kombinacija 1. i 2. razreda najidealnija jer baš ta dva razreda imaju najsirodnije sadržaje koji se mogu povezati i nadopunjavati iz razreda u razredi. Četvero učitelja izjavilo je da im je lakše raditi u kombinaciji s učenicima daljih razreda, na primjer, 1. i 3. ili 4. razred ili 2 i 4. razred. Razlog tome je što su učenici viših razreda uvijek samostalniji, dok učenicima nižih razreda uvijek treba više pomoći i posvećenosti.

#### 8.8. Najpogodniji nastavni sadržaji Prirode i društva za učenje u kombiniranim razrednim odjeljenjima

Razgovarajući o najpogodnijim nastavnim sadržajima Prirode i društva za učenje u kombiniranim razrednim odjeljenjima, gotovo u svakom intervjuu pojavljivala su se četiri odgovora: Godišnja doba, Moj zavičaj/Mjesto u kojem živim, Promet i Zaštita okoliša. Sve to su teme koje se mogu pronaći u oba razreda ako su kombinacije bliže. Navedene teme se pojavljuju u svakom razredu, samo u proširenom i dopunjenom obliku, te se mogu povezivati i korelirati s ostalim predmetima. Na primjer, ako se iz Prirode i društva uči o proljeću, djelatnosti ljudi u proljeće i promjenama u biljnom i životinjskom svijetu, u Hrvatskom jeziku se navedena tema može korelirati s pjesmom o proljeću, iz Likovne kulture mogu se crtati proljetnice, dok se iz Glazbene kulture uči i pjeva pjesma o proljeću. Mišljenja ispitanika poklapaju se kod činjenice da su najlakše i najbolje teme za učenike, ali i učitelje, one koje su učenicima najbliže, s kojima se svakodnevno susreću. Tako su neki od navedenih odgovora i Obitelj, Škola, Priroda se mijenja. Naposljetku, nekolicina učitelja zaključila je kako se svi sadržaji Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju mogu kvalitetno odraditi uz dobru pripremu, no slažu se kako su najpogodnije teme one koje se javljaju od 1.do 3. razreda.

## 8.9. Teško provedivi nastavni sadržaji Prirode i društva u kombiniranim razrednim odjeljenjima

“Postoje, naravno, nastavni sadržaji koji iziskuju puno više pomnog planiranja i pripremanja od strane učitelja da bi se uspješno proveli, ali ne bih rekla da ih je teško provoditi, već ih je potrebno dobro osmisliti.” Ovaj odgovor jedne prekrasne učiteljice razveselio me je i uvjerio kako s iskustvom i pažljivim planiranjem svakog nastavnog sata nema mjesta “teškom” nastavnom sadržaju, kako za učitelje, tako ni za učenike. Međutim, postoji nekoliko nastavnih sadržaja Prirode i društva, posebice ako se oni izvode u kombiniranom razrednom odjeljenju, koji učiteljima zadaju više brige i posla oko samo pripremanja i izvođenja. Tri najučestalija odgovora učitelja-ispitanika jesu Zavičaji Republike Hrvatske koji se uče u trećem razredu, Povijesni sadržaji, do kojih se dolazi u četvrtom razredu, te izvođenje Pokusa. Ovi nastavni sadržaji predstavljaju problem jer su učenicima često nerazumljivi, sadrže mnogo podataka koji su preopsežni i učenicima apstraktni, pa ih prema tome i teže usvajaju. Ti sadržaji zahtijevaju dodatna pojašnjenja, puno truda i vremena u njihovoj obradi. Pokusi su problematični učiteljima jer zahtijevaju potpunu pažnju učitelja, što je u kombinaciji teško ostvariti. Pojedini učitelji naveli su još nekoliko tema koje su teže za provođenje u nastavi Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju, a to su Orijentacija u prostoru, Promjene u prirodi, Sat i kalendar – sadržaji za koje je potrebno mnogo vremena za uvježbavanje, a to vrijeme se u kombinaciji teško pronalazi.

## 9. ZAKLJUČAK

Nastava Prirode i društva u kombiniranom razredom odjeljenju sastavni je dio rada nešto manje od 1500 učitelja u Republici Hrvatskoj. Iako je zastupljeno stajalište kako je kombinirana razredna nastava teško provediva, za neke učitelje ona predstavlja slobodniji, ugodniji, dinamičniji i kreativniji rad koji nije moguće ostvariti u čistim razrednim odjeljenjima.

Po završetku ovog diplomskog rada, i nakon provedbe istraživanja, jasno su vidljive prednosti i nedostaci nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju, temeljne razlike između nastave Prirode i društva u čistom i kombiniranom razrednom odjeljenju, te sadržaji koji su najpogodniji ili pak najteži za provođenje u kombiniranim odjeljenjima. Saznaje se kako se uz pomno planiranje

nastavnih sadržaja, organizaciju aktivnosti, kreativnošću i s malo volje mogu napraviti čuda. Učitelji su svojim dugogodišnjim iskustvom prikazali kombinirani rad onakvim kakav on zaista jest – marljiv, užurban, kreativan, glasan i lijep.

Cilj svakog učitelja trebao bi biti dati sve od sebe kako bi učenici usvojili navike, iskustva i znanja koja će ih pratiti cijeli život. Cilj svakog učitelja mora biti uvesti učenike u svijet u kojem će biti samostalni i marljivi, a zagovarati toleranciju, suradnju, ljubav, sreću i prijateljstvo. Upravo to postiže se nastavom Prirode i društva u kombiniranim razrednim odjeljenjima, u sigurnoj luci koja se zove učionica, s prijateljima koji postaju obitelj, u zajedništvu s prirodom koja pruža iskustvo i s vječitim osloncem koji se zove učitelj.

## LITERATURA

1. Bognar, L. (1982). *Rad u područnoj školi*. Zagreb: Školska knjiga.
2. Burke Walsh, K. (2004). Kurikulum za prvi razred osnovne škole Stvaranje razreda usmjerenog na dijete. Zagreb: Udruga roditelja Korak po korak.
3. Cohen L., Manion L., Morrison Keith (2007). *Metode istraživanja u obrazovanju*. Zagreb: Naklada Slap.
4. De Zan, I. (1999). *Metodika nastave prirode i društva*. Zagreb: Školska knjiga.
5. Flajšman, I., Keler, Z. (1961). *Metodika rada s kombiniranim razredima*. Rijeka: Zavod za stručno uzdizanje nastavnicih kadrova.
6. Husanović-Pejnović, D. (2011). *Održivi razvoj i izvanučionička nastava u zavičaju*. Zagreb: Školska knjiga.
7. Kvale, S. (1996). *Interviews*. London: Sage Publications.
8. Lučić, K., Matijević, M. (2004.). *Nastava u kombiniranim odjelima*. Zagreb: Školska knjiga.
9. Matijević, M. (2004). *Ocjenjivanje učenika u osnovnoj školi*. Zagreb: Tipex
10. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa (2006): Nastavni plan i program za osnovnu školu, Zagreb.
11. Patton, M. Q. (1990). *Qualitative Evaluation Methods*. Beverly Hills: Sage Publications.
12. Petrović, Đ. (2010). Poticanje kreativnosti u kombiniranom razrednom odjelu. *Život i škola*, god. 56. br. 24. str. 267-281
13. Poljak, V. (1965). *Cjelovitost nastave, Didaktički problemi reforme škole*. Zagreb: Školska knjiga.
14. Poljak, V. (1980). *Didaktika*. Zagreb: Školska knjiga.
15. Pravilnik o broju učenika – *Pravilnik o broju učenika u redovitom i kombiniranom razrednom odjelu i odgojno obrazovnoj skupini u osnovnoj školi* (NN 124/2009)
16. Sušac, T. (2013). Analiza uspješnosti učenika koji pohađaju nastavu u kombiniranim odjelima. *Hrčak*. vol. 2015., 1, str. 153-162
17. Woods, P. (1986). *Inside Schools: Ethnography in Educational Research*. London: Routledge & Kegan Paul.

## PRILOZI

### **Prilog 1:** Pitanja postavljena učiteljima kombinirane razredne nastave u intervjuu

1. U kojoj kombinaciji razreda radite? Koliko učenika ima u svakom razredu?
2. Koje prednosti nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju biste istaknuli?
3. Koje nedostatke nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju biste istaknuli?
4. Kako planirati izvanučioničku nastavu u kombiniranom razrednom odjeljenju? Kako zadovoljiti potrebe učenika obaju/svih razreda?
5. Kako pripremiti dobar sat Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju?
6. Koja je razlika između sata Prirode i društva u čistom razrednom odjeljenju i u kombiniranom razrednom odjeljenju?
7. Koja kombinacija razreda, po Vašem mišljenju, je najpogodnija za kvalitetnu nastavu Prirode i društva? Zašto?

8. Koji nastavni sadržaji Prirode i društva su, po Vašem mišljenju, najpogodniji za učenje u kombiniranim razrednim odjeljenjima?

9. Koje nastavne sadržaje Prirode i društva je, po vašem mišljenju, teško provoditi u nastavi Prirode i društva u kombiniranim razrednim odjeljenjima?

**Prilog 2.** Tablica 1. Prikaz rasporeda istih nastavnih sati u kombiniranom razrednom odjeljenju (Lučić i Matijević, 2004, str.24.)

SAT	PETAK	
	1. RAZRED	2. RAZRED
1.	Priroda i društvo	Priroda i društvo
2.	Likovna kultura	Likovna kultura
3.	Matematika	Matematika
4.	Hrvatski jezik	Hrvatski jezik

**Prilog 3.** Tablica 2. Prikaz rasporeda sati za kombinirani razredni odjel sastavljen od triju razreda (Lučić i Matijević, 2004, str.25.)

SAT	PONEDJELJAK		
	1.razred	2.razred	3. razred
1.		Hrvatski jezik	Hrvatski jezik
2.	Hrvatski jezik	Matematika	Priroda i društvo
3.	Matematika	Priroda i društvo	Matematika
4.	Likovna kultura	Likovna kultura	Hrvatski jezik
5.	Priroda i društvo		Likovna kultura



**Prilog 4.** Tablica 3. Primjer izvedbenog tjednog programa za nastavne aktivnosti u kombiniranom četverorazrednom odjeljenju ( Lučić i Matijević, 2004, str. 44)

NASTAVNI PREDMET	PREDMETNO PODRUČJE/ CJELINA	REDNI BROJ SATA	RAZRED	NASTAVNA JEDINICA	NASTAVNI IZVORI I POMAGALA	SOCIJALNI OBLICI
<b>Priroda i društvo</b>	Kultura življenja	2.	1. 2. 3. 4.	Školsko dvorište Što znam o otpadu Kako spasiti otpad Reciklaža	udžbenici, vježbenice, priručnici, izvorna stvarnost, alatke za čišćenje, aplikacije, slike, plakati	Frontalni individualni skupni

**Prilog 5.** Tablica 4. Rezultati istraživanja: Najučestaliji odgovori ispitanika/ učitelja kombiniranih razrednih odjeljenja

PITANJA	NAJUČESTALIJI ODGOVORI
<b>1. U kojoj kombinaciji razreda radite?</b>  <b>Koliko učenika ima u svakom razredu?</b>	- 2. i 3.razred  - 5 učenika
<b>2. Koje prednosti nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju biste istaknuli?</b>	- učenici su samostalniji - čest timski rad i rad u paru - suradnja svih učenika i međusobna tolerancija - proširivanje nastavnih jedinica iz razreda u razred - provođenje istraživačke i projektne nastave - veći stupanj slobode za učitelje i učenike - primjena metode „obrnute učionice“ - napušten frontalni oblik rada
<b>3. Koje nedostatke nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju biste istaknuli?</b>	- nedostatak vremena - teško se je posvetiti svakom učeniku pojedinačno - teškoće u provođenju usmenih i

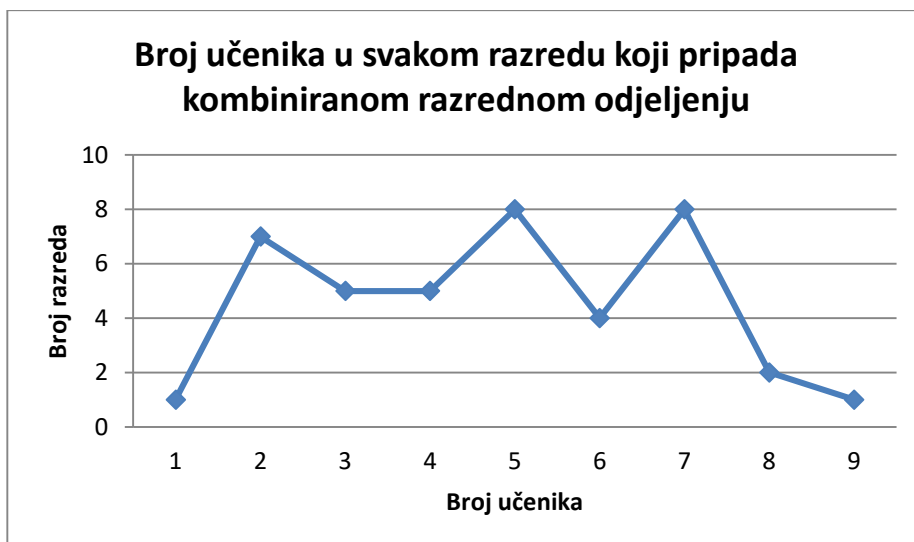
	pismenih provjera
<b>4. Kako planirati izvanučioničku nastavu u kombiniranom razrednom odjeljenju?</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- vještim kombiniranjem istih ili sličnih nastavnih sadržaja</li> <li>- dobra priprema učitelja za izvanučioničku nastavu je ključna</li> <li>- dobro organizirati rad</li> <li>- bliži razredi idu zajedno u izvanučioničku nastavu</li> </ul>
<b>Kako zadovoljavati potrebe učenika obaju/svih razreda?</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- svaki razred dobije svoj zadatak, s obzirom na nastavni sadržaj kojeg proučavaju</li> <li>- dobrim planiranjem sadržaja mogu se zadovoljiti potrebe svih učenika</li> </ul>
<b>5. Kako pripremiti dobar sat Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju?</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- dozvoliti učenicima da sami istražuju i zaključuju – UČENJE OTKRIVANJEM</li> <li>- dobro isplanirati aktivnosti</li> <li>- pripremiti puno nastavnih materijala i dodatnih sadržaja</li> <li>- dobra priprema za sat je ključna</li> <li>- upotrebom digitalnih alata</li> <li>- važno je krenuti od ishoda sata koji se žele ostvariti</li> <li>- izmjena oblika rada (posredan-neposredan rad, tih-glasan rad...)</li> <li>- suradničkim učenjem</li> </ul>
<b>6. Koja je razlika između sata Prirode i društva u čistom razrednom odjeljenju i u kombiniranom razrednom odjeljenju?</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• čisto razredno odjeljenje: <ul style="list-style-type: none"> <li>- velik broj učenika</li> <li>- više vremena za provođenje određenih aktivnosti</li> <li>- veća posvećenost učitelja učenicima</li> <li>- praćenje samo jednog nastavnog plana i programa</li> <li>- moguć glasani rad</li> </ul> </li> <li>• kombinirano razredno odjeljenje: <ul style="list-style-type: none"> <li>- mali broj učenika</li> <li>- nedostatak vremena</li> <li>- učenici naučeni na samostalan rad</li> <li>- vidljiv kolektiv/suradnja među učenicima</li> <li>- učenici samostalniji</li> <li>- praćenje plana i programa više razreda</li> <li>- neizbježan tihi rad</li> </ul> </li> </ul>
<b>7. Koju kombinacija razreda po Vašem mišljenju je najpogodnija za kvalitetnu nastavu Prirode i društva?</b>	- kombinacija bliskih razreda – 1. i 2., 3. i 4. i 2. i 3. razreda – zbog srodnosti nastavnih sadržaja i ishoda, bliskosti u

<b>Zašto?</b>	dobi i interesima učenika
<b>8. Koji nastavni sadržaji Prirode i društva su, po Vašem mišljenju, najpogodniji za učenje u kombiniranim razrednim odjeljenjima?</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Godišnja doba</li> <li>- Moj zavičaj/ Mjesto u kojem živim</li> <li>- Zaštita okoliša</li> <li>- Promet</li> </ul>
<b>9. Koje nastavne sadržaje Prirode i društva je, po vašem mišljenju, teško provoditi u nastavi Prirode i društva u kombiniranim razrednim odjeljenjima?</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Zavičaji Republike Hrvatske (3. razred)</li> <li>- Povijesni sadržaji (4.razred)</li> <li>- Pokusi</li> </ul>

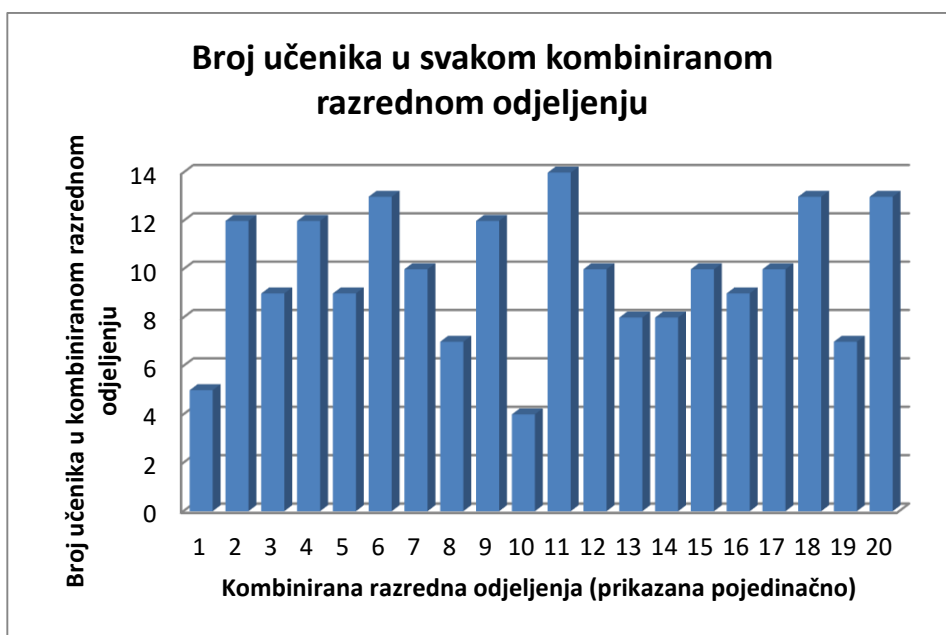
**Prilog 6.** Grafički prikaz 1. Grafički prikaz ispitanika po spolu



**Prilog 7.** Grafički prikaz 2. Ukupan broj učenika u svakom razredu koji pripada kombiniranom razrednom odjeljenju



**Prilog 8.** Grafički prikaz 3. Ukupan broj učenika u svakom kombiniranom razrednom odjeljenju



## Izjava o samostalnoj izradi rada

Izjavljujem da je moj diplomski rad pod naslovom *Specifičnosti nastave Prirode i društva u kombiniranom razrednom odjeljenju*, iz prirodoslovnog područja, rezultat mojeg vlastitog rada, uz mentorstvo doc. dr. sc. Alene Letine, koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja se na izvore i objavljenu literaturu kao što pokazuje popis korištene literature. Niti jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušteni način i ne krši bilo čija autorska prava.

Zahvaljujem mentorici doc.dr. sc. Aleni Letini na pomoći i podršci. Zahvaljujem i učiteljima koji su svojim sudjelovanjem u intervjuu omogućili provođenje istraživanja, a samim time i izradu ovog rada.

Vlastoručnim potpisom potvrđujem izjavu o samostalnoj izradi rada.

POTPIS:

---